

Splitski općinski izbori 1928. godine

Autor na temelju arhivskog gradiva, suvremenog tiska i relevantne literature prikazuje glavne događaje u gradu Splitu od atentata u Narodnoj skupštini na Stjepana Radića i ostale zastupnike HSS-a u lipnju 1928., preko raspuštanja splitskog općinskog vijeća pa do biranja nove općinske uprave u studenome iste godine.

Ključne riječi: Split, političke stranke, općinsko vijeće, općinski izbori

Uvod

Kako bismo što bolje razumjeli ukupnu političku situaciju i djelovanja političkih stranaka u razdoblju Kraljevine SHS nužno je uz poznavanje općih događaja posebnu pozornost posvetiti i razvoju političke situacije na lokalnoj razini, uzimajući u obzir posebne okolnosti koje se javljaju unutar nje. Splitski općinski izbori održani u studenom 1928. značajni su jer su nastali kao posljedica atentata u Narodnoj skupštini 20. lipnja 1928. i smrti Stjepana Radića u kolovozu pa im je diljem zemlje bila pridana velika pozornost.

Razvoj političkih prilika do atentata u Narodnoj skupštini

Cilj je Stjepana Radića, vođe Hrvatske seljačke stranke (HSS),¹ na parlamentarnim izborima 1927. bilo širenje stranke na području cijele države pa je vođen time promijenio ime stranke u Narodna seljačka stranka. No, umjesto rasta stranke Radić je doživio razočaranje jer je dobio gotovo 150.000 glasova manje nego na parlamentarnim izborima 1925. godine. Nakon izbora 1927. krenuli su pregovori oko stvaranja Bloka

1 Stranku su 1904. osnovali braća Antun i Stjepan Radić pod imenom Hrvatska pučka seljačka stranka (HPSS). Nakon izbora za Ustavotvornu skupštinu 1920. stranka mijenja ime u Hrvatska republikanska seljačka stranka (HRSS), a od 1925. zove se Hrvatska seljačka stranka. Vidi: Hrvoje Matković, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Zagreb 1999.

demokracije koji bi činili HSS, zemljoradnici, dio disidenata iz Narodne radikalne stranke (NRS), Demokratska stranka (DS) i Samostalna demokratska stranka (SDS) nastala izdvajanjem iz DS-a 1924. pod vodstvom Svetozara Pribičevića. Široki „Blok demokracije“ nije uspio, no uspješno su okončani pregovori između Radića i Pribičevića koji su doveli do zajedničke suradnje dvaju stranaka stvaranjem Seljačko-demokratske koalicije (SDK).²

Glavni su ciljevi SDK-a bili raspuštanje Narodne skupštine i raspisivanje novih izbora pa su njeni vodeći članovi u agitacijskim zborovima održanim diljem zemlje žestoko napadali aktualnu vladu, dok su u Narodnoj skupštini često opstruirali sjednice, što potvrđuje i Vladko Maček.³ Sjednice Narodne skupštine prolazile su u burnom tonu, ponekad s tučnjavama između zastupnika, dok se sukob između SDK i vladinih stranaka sve se više povećavao, posebice oko donošenja Nettunskih konvencija.⁴ Uskoro su se počeli pojavljivati novinski članci koji su otvoreno prijetili ubojstvom vodećih hrvatskih zastupnika, što se ostvarilo kada je na sjednici od 20. lipnja Puniša Račić, zastupnik NRS-a, zbog upadice Ivana Pernara, zastupnika HSS-a, revolverom ubio Đuru Basaričeka i Pavla Radića, a ranio Pernara, Ivana Grandu i Stjepana Radića. Atentat u Narodnoj skupštini izazvao je veliko ogorčenje na području hrvatskih zemalja i veliku krizu unutar Kraljevine SHS.⁵

- 2 Ljubo Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke*, sv. 1., Zagreb 1974, str. 17; Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, sv. 1., Zagreb 1961, str. 497-503, 510-513; Branislav Gligorijević, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919 – 1929)*, Beograd 1979, str. 234-252; Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, sv. 2., Zagreb 1989, str. 326-328; Rudolf Horvat, *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb 1992, str. 352-363; H. Matković, *Povijest HSS*, str. 222-237; Hrvoje Matković, *Povijest Jugoslavije*, Zagreb 2003, str. 161-164; Hrvoje Matković, *Svetozar Pribičević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature*, Zagreb 1972, str. 210-213; Ivan Mužić, *Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb 1988, str. 227-229.
- 3 Maček u svojim memoarima iznosi: „Vlada je od prvog časa stvaranja te Seljačko – demokratske koalicije (SDK) imala s nama sto muka. Započeli smo oštru opstrukciju, kojoj je pogodovao prilično liberalan skupštinski poslovnik, pa smo gotovo na svakoj sjednici stavljali bezbroj tzv. prešnih prijedloga, koji su dolazili na dnevni red prije tekućih poslova, pa smo tako onemogućavali gotovo posve normalni rad skupštine.“ Vidi: Vladko Maček, *Memoari*, Zagreb 2003, str. 111.
- 4 *Nettunske konvencije*, sklopljene još 1925. između Kraljevine SHS i Italije, jamčile su Italiji privilegije, a prilikom ratifikacije u Narodnoj skupštini izazvale su niz prosvjeda. Vidi: F. Čulinović, n. dj., str. 521-523.
- 5 F. Čulinović, n. dj., str. 514-531; B. Gligorijević, n. dj., str. 252-259; J. Horvat, n. dj., str. 329-346; R. Horvat, n. dj., str. 363-391; H. Matković, *Povijest HSS*, str. 243-252; H. Matković, *Povijest Jugoslavije*, str. 164-167; I. Mužić, n. dj., str. 232-239; H. Matković, *Svetozar Pribičević i SDS*, str. 214-223. Više o samom atentatu i njegovu odjeku vidu u: Nadežda Jovanović, Prilog proučavanju odjeka atentata u Narodnoj skupštini 20. juna 1928., *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb 1970, br. 1, str. 61-76; Zvonimir Kulundžić, *Atentat na Stjepana Radića*, Zagreb 1967.

Razvoj i struktura stanovništva Splita i splitske općine u Kraljevstvu SHS

Grad Split, prema općinskim podacima, 1921. godine imao je 25.037 stanovnika, dok je cjelokupna splitska općina⁶ brojala 31.781 stanovnika. Nakon „laganog porasta“ u neposrednom poslijeratnom razdoblju, stanovništvo Splita u razdoblju od 1920. do 1929. značajno je povećano, osobito od 1926. kada je godišnji prirast iznosio između 2200 i 3000 osoba. Porast broja stanovnika uvjetovan je prirodnim prirastom u manjoj, a useljavanjem u većoj mjeri pa je prema istraživanju Ive Rubića obavljenom početkom svibnja 1928. u Splitu živjelo 63,03 % autohtonog stanovništva. Split je 1931. godine brojao 35.417 stanovnika, a splitska općina 43.808 stanovnika prema privremenim, odnosno 43.711 prema službenim podacima čime je u desetgodišnjem razdoblju Split zabilježio porast stanovništva od 41 %.⁷

Uzrok povećanja broja stanovnika od 1921. Krunoslav Bego – autor djela *Grad Split i njegova općina* o kome će kasnije još biti govora – vidi u talijanskom pripajanju Zadra iz kojeg se u Split preselio velik dio državnih činovnika te „rapidnim razvitkom trgovine, prometa i industrije u gradu“. Naime, kao središte oblasti i veliko „gravitacijsko središte“ Split se tijekom 1920-ih razvijao u glavni industrijski, trgovački i privredni centar na obali s cementom kao glavnim izvozom. Industrija je dobila značajan polet nakon izgradnje Ličke pruge 1925., kojom je Split konačno željeznički povezan sa Zagrebom, što je za Split i srednje primorje bio, naglašava Bego, „veliki korak naprijed“ budući da je dan „novi impuls trgovini i prometu u Splitu i njegovoj luci“. Veći je broj stanovnika posljedica i pogoršanog položaja seljaštva izazvanog padom cijena agrarnih proizvoda od 1925. zbog čega sve češće dolazi do njihova preseljenja u gradove, ističe Kolar Dimitrijević, što nam potvrđuje ranije spomenuto povećanje godišnjeg prirasta u Splitu od 1926. godine. U Splitu su se u potrazi za poslom tijekom 1925. i 1926. najviše useljavali obrtnici i radnici.⁸

Međutim, porast broja stanovnika nije pratila odgovarajuća izgradnja stambenih jedinica pa je Split tijekom 1920-ih pratila velika stambena kriza, unatoč pokušajima općinske uprave da postignućem zajma riješi taj problem te primjeni novog gradskog

6 Područje splitske općine prostiralo se na 82, 36 km², a činili su je uz grad i splitska sela: Mravince, Slatine, Kamen, Kućine, Vranjic, Stobreč, Žrnovnica i Solin-Vranjic. Vidi: Branislav Radica, *Novi Split*, Split 1931, str. 66-69.

7 Jelaska Marijan upućuje da općinski podaci nisu istovjetni s *Definitivnim rezultatima popisa stanovništva od 31. januara 1921. godine* koji govore o 25.045 stanovnika grada i 31.549 stanovnika splitske općine. Vidi: Zdravka Jelaska Marijan, *Grad i ljudi: Split 1918.-1941.*, Zagreb 2009, str. 21-31; *Splitski almanah i adresar za godinu 1925 (sa kartom splitske općine)*, Split 1927, str. 52; B. Radica, n. dj., str. 99; Krunoslav Bego, *Grad Split i njegova općina*, Beograd 1927, str. 4; Ivo Rubić, Gravitacija susjednih žitelja Splitu, *Hrvatski geografski glasnik*, Zagreb 1930, br. 2., str. 111-116, 150-151.

8 K. Bego, n. dj., str. 4-5, 11-16; Z. Jelaska Marijan, n. dj., str. 25-31, 160-161; Mira Kolar-Dimitrijević, Privredne prilike i struktura stanovništva pred Drugi svjetski rat, *Split u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji: 1941. - 1945.*, Split 1981, str. 39-40, 50-53; Mira Kolar-Dimitrijević, *Radni slojevi Zagreba od 1918. do 1931.*, Zagreb 1973, str. 38-39; I. Rubić, n. dj., str. 112-113; *Splitski almanah za god. 1925-1926.*

plana. I djelo *Grad Split i njegova općina*, nastalo 1927. koje u jednu ruku veliča do tadašnji rad općinske uprave, naglašava da je potrebno izgraditi između 1500 i 1800 stanova kako bi se zadovoljile potrebe grada.⁹

Govorimo li o strukturi stanovništva prema zanimanju onda se 1931. godine prema podacima *Godišnjaka banske vlasti Banovine Hrvatske* 26,53 % stanovništva bavilo obrtom i industrijom, 22,06 % poljoprivredom i ribarstvom, 15,43 % javnim službama koje su uključivale vojsku i slobodna zanimanja, 9,74 % prometom, 7,19 % trgovinom, 1,64 % novčarstvom, a ostalim poslovima 17,42 %.¹⁰

Splitski općinski izbori 1926. i rad općinskog vijeća do atentata

Sve do održavanja prvih poslijeratnih općinskih izbora u Dalmaciji u svibnju 1926. općinsko su vijeće u Splitu činili, uz neke iznimke, isti vijećnici izabrani na posljednjim prijeratnim općinskim izborima 1913. godine. Gradonačelničku je funkciju od 1918. vršio Ivo Tartaglia.¹¹

Na splitskim općinskim izborima 1926. sudjelovali su, uz neke manje stranke, HSS, Hrvatska federalistička seljačka stranka (HFSS), Hrvatska pučka stranka (HPS), komunisti pod imenom Savez radnika i seljaka (SRS), SDS te „Splitski općinski blok seljaka i građana“ (Građanski blok) sastavljen od više stranaka pod vodstvom Ive Tartaglie nastao inicijativom DS koja je zagovarala biranje „najboljih, poštenih i čestitih ljudi“ na jednoj zajedničkoj listi.¹²

9 K. Bego, n. dj., str. 26-27, 39-41, 45; Više o izgradnji Splita tijekom 1920-ih vidi u: Stanko Piplović, *Izgradnja Splita između svjetskih ratova*, Split 2008, str. 67-82.

10 *Godišnjak banske vlasti Banovine Hrvatske 1939 - 26 kolovoza 1940*, Zagreb 1940; Z. Jelaska Marijan, n. dj., str. 49-53.

11 B. Radica, n. dj., str. 14-15, 70-71. Više o Tartaglii vidi u: Norka Machiedo Mladinić, *Životni put Ive Tartaglie*, Split 2001.

12 Prema radikalskoj *Državi* Građanski blok činili su: radikali, nezavisni i davidovićeveci; prema izbornom plakatu koji donosi Krolo: Pokrajinski težački savez, radikali, demokrati, Nezavisna građanska grupa i Nezavisna grupa hrvatskih obrtnika, dok *Novo doba*, uz navedene, govori još i o Oblasnom odboru Saveza zemljoradnika. Vidi: *Novo doba*, 10. IV. 1926., 3; *Novo doba*, 28. IV. 1926., 4; *Novo doba*, 30. IV. 1926., 4; *Jadranska pošta*, 8. V. 1926., 2; *Država*, 19. V. 1926., 3; Ljubo Boban, Prilozi za političku biografiju don Frane Bulića, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, Zagreb 1985, str. 180; Z. Jelaska Marijan, n. dj., str. 120; Petar Krolo, Ante Trumbić i općinski izbori u Splitu 1926. i 1928., *Život i djelo Ante Trumbića: prilozi sa znanstvenog skupa*, Zagreb 1991, str. 139.

Tablica 1: Rezultati općinskih izbora održanih 1926. na području splitske općine.

IZBORI 1926.	Split – glasovalo 54,84 % birača	Splitska sela – glasovalo 67,79 % birača	Splitska općina – glasovalo 57,63 % birača	Broj mandata
SRS ¹³	28,05 %	10,5 %	23,6 %	10
SDNP ¹⁴	2,34 %	0,2 %	1,8 %	0
HSSS ⁵	0,44 %	6,88 %	2,07 %	0
HFSS	20,51 %	19,77 %	20,32 %	8
SDS	10,27 %	7,5 %	9,56 %	4 ¹⁶
HPS	4,72 %	3,14 %	4,32 %	2
Građanski blok	23,19 %	16,77 %	21,56 %	10
HSS	10,45 %	35,38 %	16,76 %	7

(Izvor: *Jadranska pošta*, 17. V. 1926., 1)

Budući da nijedna stranka nije dobila apsolutnu većinu kojom bi sastavila općinsku upravu i izabrala gradonačelnika, odmah po završetku izbora počeli su pregovori. Situacija se dodatno zakomplicirala kada su vladinom odlukom mandati SRS-a označeni komunističkim te kao takvi ukinuti. Nakon konstituirajuće sjednice koja nije donijela novu općinsku upravu pregovori su nastavljeni pa je Građanski blok predložio suradnju sviju stranaka, izuzev HPS-a, te raspodjelu načelničkog i prisjedničkih mjesta kako se u općini ne bi uveo komesarijat. Zbog zastoja u pregovorima federalisti su odlučili prihvatiti direktnu ponudu suradnje s Građanskim blokom. Ponuda je ostavila mogućnost pridruživanja HSS-a i SDS-a, no do toga nije došlo jer su prvi tražili više nego što im je bilo ponuđeno, dok su potonji bili nezadovoljni što za vrijeme pregovora nisu bili konzultirani o uvjetima suradnje. Općinsku su upravu tako preuzeli Građanski blok i HFSS te u tu svrhu sklopili sporazum kojim je dogovoreno da će nova općinska uprava držati „hrvatski karakter splitske općine“ u svim manifestacijama te da će gradonačelničku funkciju i dalje vršiti Ivo Tartaglia.¹⁷

Za razliku od relativno mirnog rada do 1926., rad je novouspostavljenog općinskog vijeća obilježen žestokim stranačkim suprotstavljanjem u kojima su se posebice isticali vijećnici SDS i HSS. Prvi su optuživali „jugoslavenski dio uprave“ da svojim držanjem

13 Savez radnika i seljaka.

14 Savez državnih namještenika i penzionera.

15 Hrvatska seljačka solinska stranka.

16 SDS je prvotno dobio 5, a HPS 1 mandat, no početkom studenog 1926. odlučeno je da SDS dobiva 4, a HPS 2 mandata. B. Radica, n. dj., 73.

17 Sveučilišna knjižnica u Splitu (dalje: SVKST), Trumbićeva ostavština (dalje: TO), M 571/1-16; SVKST, TO, M 588/79; SVKST, Zapisnici sa sjednica općinskog vijeća u Splitu (dalje: ZOV) od 25. svibnja 1926., M – 611/II i; *Jadranska pošta*, 21. V. 1926., 3; *Jadranska pošta*, 22. V. 1926., 3; *Novo doba*, 20. V. 1926., 4; *Novo doba*, 26. V. 1926., 1; *Jadranska pošta*, 28. V. 1926., 3; *Jadranska pošta*, 29. V. 1926., 3; *Jadranska pošta*, 1. VI. 1926., 3; Lj. Boban, Prilozi za političku biografiju, str. 108-110, 113-116; P. Krolo, n. dj., str. 141-146.

falsificira jugoslavenski karakter Splita, dok je HSS isticala nužnost upravljanja općinom u hrvatskom duhu zbog njenog „hrvatskog karaktera“ i „hrvatskih osjećaja građanstva“. Zbog suprotstavljanja općinskoj upravi ostali vijećnici i vodeći mjesni list *Novo doba* često su HSS-ovim vijećnicima spočitavali „nespličanstvo“.¹⁸

No, situacija se značajno promijenila kada je paralelno s pregovorima između Radića i Pribičevića uspješno sklopljena suradnja između lokalnih predstavnika HSS-a i SDS-a oko suradnje u splitskoj općini. Cilj je novonastalih saveznika bio preuzimanje upravljanja općinom zajedno s Građanskim blokom pa je u tu svrhu Tartaglii poslan prijedlog o suradnji koji je on u ime Građanskog bloka odbio jer nigdje nije spominjao federaliste.¹⁹

Zbog neuspjelog pokušaja preuzimanja vlasti SDK je odlučio opstruirati rad vijeća te tako izazvati nove općinske izbore pa su njeni vijećnici već krajem 1927. započeli s napuštanjem sjednica općinskog vijeća. Uz to, započeli su i s postavljanjem mnoštva „prešnih prijedloga“ kojima je cilj bio odugovlačenja sjednica. Prvislav Grisogono,²⁰ vijećnik SDS-a, na sjednici održanoj krajem svibnja 1928. predložio je da vijećnici predaju ostavke te na taj način izazovu raspuštanje općinskog vijeća i provođenje novih izbora što su općinska uprava i njeni vijećnici oštro odbili. Vijećnici SDK nisu se protivili ni uvođenju komesarijata vjerujući da bi on bio privremeno rješenje do novih izbora.²¹

Usporedno s radom općinskog vijeća tijekom 1927. na području splitske općine održani su oblasni izbori u siječnju i parlamentarni u rujnu.

Tablica 2: Rezultati oblasnih i parlamentarnih izbora 1927. na području splitske općine.

IZBORI	OBLASNI 1927. ²²	PARLAMENTARNI 1927.
Broj glasača	51,41 %	59,4 %
Radničko-disidentska	33,33 %	20,73 %
NRS	24,37 %	6,75 %
SDS	zajedno s NRS	16,75 %
HSS	8,6 %	15,15 %
HFSS	20,32 %	19 %
HPS	5,3 %	5,78 %
Demokratsko-zemljoradnička	8,08 %	15,83 %

(Izvori: *Jadranska pošta*, 29. I. 1927., 3; *Jadranska pošta*, 12. IX. 1927., 1)

18 SVKST, ZOV, M – 611/II i; M – 611/II – j; *Novo doba*, 31. V. 1927., 4.

19 *Jadranska pošta*, 9. XI. 1927., 3; *Novo doba*, 9. XI. 1927., 3; *Jadranska pošta*, 10. XI. 1927., 3; *Jadranska pošta*, 15. XI. 1927., 2; *Novo doba*, 19. XI. 1927., 4.

20 Više o Grisogonu vidi u: Mladen Švab, „Prvislav Grisogono“, u: *Hrvatski biografski leksikon*, V., Zagreb 2005, str. 218-219.

21 SVKST, ZOV, M – 611/II – j; SVKST, ZOV od 23. svibnja 1928., M – 611/III – a; *Jadranska pošta*, 19. V. 1928., 1-8; *Novo doba*, 25. V. 1928., 3.

22 Rezultati oblasnih izbora postoje samo za grad Split, bez splitske općine.

Iz rezultata uočavamo da je HSS najniži broj glasova dobila nakon velike krize nastale u drugoj polovici 1926. koja je dovela do isključivanja velikog broja članova u Dalmaciji i stvaranja disidentskog pokreta koji je odlučio surađivati s komunistima.²³ Nakon konsolidacije, HSS je već na parlamentarnim izborima pokazivala sigurne znakove oporavka. Koalicija disidenata HSS-a i radnika nakon uvjerljive pobjede na oblasnim, znatno je pala na parlamentarnim izborima, vjerojatno u korist HSS-a. Relativno stalne baze birača su imali federalisti²⁴, HPS i radikali (izuzev oblasnih izbora kada su koalirali sa SDS-om), dok su demokrati nakon najniže zabilježenog broja glasova na oblasnim izborima, na idućim porasli na svoju stalnu bazu. SDS je najveći uspjeh zabilježila na oblasnim izborima kada je u suradnji s radikalima vjerojatno privukla dio demokratskih birača.

Raspuštanje općinskog vijeća i uvođenje komesarijata

Događaji u Narodnoj skupštini izazvali su u Splitu „najdublji i najbolniji utisak“. Mjesna SDK isti je dan održala protestni zbor na kojem je pristaše pozvala na mir i čekanje odluka vodstva.²⁵

Općinsko je vijeće održalo izvanrednu sjednicu na kojoj je Tartaglia oštro osudio atentat te naglasio potrebu revizije ustava, dok je HSS-ov vijećnik Josip Berković pročitao prihvaćenu rezoluciju zagrebačkog općinskog vijeća u kojoj je istaknuto da je zločin bio smišljeni udarac na „nosiocce hrvatske borbe“ i konsolidaciju države također zatraživši reviziju ustava. Nakon sjednice vijećnici su se pridružili velikom broju građanstva koje je, okupivši se na obali, iskazalo posljednju počast Pavlu Radiću i Đuri Basaričeku.²⁶

Glasine o sastanku vodećih lokalnih političara oko nove raspodjele u općinskom vijeću Tartaglia je demantirao. No, dan uoči Vidovdana vijećnici SDK, kojima su se

23 Vodstvo ilegalne KPJ oštro je kritiziralo suradnju mjesnih komunista s disidentima HSS-a zbog, ističe Šitin, „disidentske prevage, oportunističkog držanja, pojačane nacionalne note, slabljena karaktera bloka „radnih masa“, prešućivanja borbe protiv monarhije i odricanja od revolucionarnih oblika borbi.“ Filip Filipović, član Izvršnog komiteta Kominterne negativnim je ocijenio suradnju vjerujući da bi ona slabljenjem HSS-a dovela do jačanja „interesa velikosrpskih hegemonista“. Tonči Šitin, Stjepan Radić i Dalmacija (1918.-1928.), *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU Zadar*, Zadar 2000, str. 460-461; više o disidentskom pokretu vidi: Tonči Šitin, Hrvatsko seljačko-radnički blok na izborima za oblasne skupštine u siječnju 1927. godine, *Radovi Filozofskog fakulteta*, sv. 25, Zadar 1986, str. 299-318.

24 Na parlamentarnim izborima 1927. federalisti su nastupili kao članica Hrvatskog bloka koje su još činili Hrvatska stranka prava (HSP) i Hrvatski seljački republikanski savez. Vidi: Ljubomir Antić, Hrvatska federalistička seljačka stranka, *Radovi instituta za hrvatsku povijest*, Zagreb 1982, str. 189-190.

25 *Novo doba*, 21. VI. 1928., 5.

26 SVKST, ZOV od 23. lipnja 1928., M – 611/III – a; *Novo doba*, 23. VI. 1928., 4-5; *Slobodna tribuna*, 30. VI. 1928., 3.

pridružili i federalistički vijećnici, zatražili su od Tartaglia da zbog korote koja traje do 30. lipnja splitska općina apstinira pri proslavi napominjući da je istu odluku donijelo i zagrebačko općinsko vijeće te da se u ovakvim trenucima Split „ne smije odvojiti od Zagreba“. Tartaglia je zahtjev držao „neumjesnim i neopravdanim“, no obećao je sazvati sjednicu na kojoj bi se raspravljao o stavu općine prilikom proslave.²⁷ Na sjednici su vijećnici SDS-a, od kojih je i potekla ova inicijativa, HSS-a, HFSS-a i HPS-a glasovali za potpunu apstinenciju splitske općine tumačeći to „žalošću koja vlada u gradu i koroti“.²⁸

Apstinencija je izazvala žestoke reakcije orjunaške *Pobede* koja ju je nazvala skandalom tvrdeći da je „svakog Jugoslavena duboko zabolilo“ što su „frankovci“, koji „mrze sve srpsko“, iskoristili zabunu i uspjeli ignorirati Vidovdan.²⁹ Nezadovoljno je bilo *Novo doba* koje je vjerovalo da su se u „nekoj vrsti zabune i opće dezorijentacije“ dogodile stvari koje treba požaliti naglašavajući da je odluku „ozbiljno i rodoljubno građanstvo primilo s negodovanjem“.³⁰

Uskoro su se pojavile glasine da će na sjednici Građanskog bloka njegovi vijećnici predati ostavke te tako izazvati nove izbore.³¹ SDK-u naklonjeni *Obzor* držao je to potrebnim vjerujući da bi time Split „sigurno dobio hrvatsku većinu u hrvatskom vijeću“ koja bi „odgovarala hrvatskom karakteru grada“.³²

Glasine su se obistinile jer je na sjednici Tartaglia predao ostavku na mjesto gradonačelnika, a u znak solidarnosti s njim ostavku su predala i tri člana općinske uprave koji su pripadali Građanskom bloku. Svoj potez motivirao je dužnošću da „prema parlamentarnom principu“ provede odluku vijeća o apstinenciji općine, što je bilo u suprotnosti s njegovim stavom.³³ Tartaglii naklonjeno *Novo doba* je isticalo da će svaki Splitsčanin žaliti za njegovom ostavkom te je ujedno zabrinuto govorilo o teškoj krizi u Splitu koja bi mogla biti „sudbonosna“ i za koju se ne zna kako će završiti.³⁴ *Obzor* je, pak, tvrdio da je ostavka izazvala negativne komentare među građanstvom, ponovno pozdravivši mogućnost novih izbora.³⁵

Općinsku upravu trebao je preuzeti federalistički podnačelnik Jakov Čulić, no to je spriječio Veliki župan Ivo Perović koji je raspustio splitsko općinsko vijeće i uveo kome-sarijat na čelu s Petrom Bonettijem tumačeći to „demonstrativnim nesudjelovanjem u proslavi Vidovdanskog praznika“.³⁶

27 *Novo doba*, 27. VI. 1928., 5.

28 *Novo doba*, 27. VI. 1928., 5; *Novo doba*, 30. VI. 1928., 2.

29 *Pobeda*, 30. VI. 1928., 2.

30 *Novo doba*, 30. VI. 1928., 2.

31 *Novosti*, 1. VII. 1928., 31.

32 *Obzor*, 1. VII. 1928., 5.

33 *Novo doba*, 1. VII. 1928., 2; *Politika*, 3. VII. 1928., 3; *Novosti*, 3. VII. 1928., 3; *Slobodna tribuna*, 7. VII. 1928., 3.

34 *Novo doba*, 2. VII. 1928., 2.

35 *Obzor*, 3. VII. 1928., 3.

36 *Službeni glasnik*, 7. VII. 1928., 1.

Uvođenje komesarijata popraćeno je u novinama diljem zemlje. Beogradska *Politika* govorila je o „bolnom utisku u Splitu“ zbog velikog napretka općinske uprave na čelu s Tartagliom.³⁷ *Novo doba* isticalo je zabrinutost i nezadovoljnost građanstva napominjući da je Splitu uvođenjem komesarijata zadan teški udarac s jakim posljedicama kojeg će najviše osjetiti siromašni građani, dok je Tartagliino dotadašnje vršenje funkcije uzveličano.³⁸ Zanimljivo je i da su demokrati putem svoga glasila osudili Perovićev potez, no upozorili su na „dvoličnost i hipokriziju splitskih orjunaša“ koji se u tisku zgražaju nad apstinencijom, a u općinskom vijeću je pomažu, aludirajući na vijećnike SDS-a.³⁹ Federalistički *Hrvat* tvrdio je da je komesarijatom napravljen „nečuveni udar na autonomiju hrvatskog Splita“ tumačeći ga željom vlasti da se Split ne prikaže „hrvatskim gradom“ te napadajući Tartagliu da nije smio općinsku upravu predati komesaru.⁴⁰ Za razliku od zagrebačkih *Novosti*, koje su govorile o „neugodnom dojmu“ koje je izazvalo raspuštanje vijeća,⁴¹ *Obzor* je bio mnogo izravniji tvrdeći da je vijeće raspušteno kako bi se vlast osvetila vijećnicima i „skoro čitavom građanstvu Splita“ zbog držanja prilikom proslave Vidovdana, no naglasivši da je građanstvo pozdravilo mogućnost novih izbora koji će dovesti do „čistije i zdravije situacije“ u općinskom vijeću.⁴²

Nadalje, *Obzor* vjerovao je da je režim na Split počeo gledati drugačije otkako je u potpunosti postao „hrvatski grad“ te da mu je raspuštanjem općinskog vijeća „službeno udaren žig antidržavnosti i separatizma“. Žestoko su napadnuti Perović i Tartaglia, posebice potonji čije je držanje ocijenjeno „nerazumljivim i nejasnim“ zbog želje za proslavom Vidovdana koja je dovela do raspuštanja općinskog vijeća i negodovanja „hrvatski orijentiranog građanstva“.⁴³

Odlukom vlasti Bonetti je imenovan stalnim, a ne privremenim upraviteljem, dok je Oblasni odbor uputio protest Velikom županu zbog raspuštanja vijeća vjerujući da je time „prekršena općinska autonomija“. U protestu je naglašeno da se Vidovdan prije 1925. nije službeno slavio te da je Split apstinirao zbog korote, a ne zbog „stranačke odluke“ koji su „narodnu nesreću htjeli iskoristiti kao demonstraciju protiv narodnog i državnog jedinstva“ čime je slabljen ugled države prema inozemstvu.⁴⁴ Valja napomenuti i da je zbog istog razloga i u dubrovačkoj općini došlo do raspuštanja općinskog vijeća i uvođenja komesarijata.⁴⁵

37 *Politika*, 4. VII. 1928., 3.

38 *Novo doba*, 3. VII. 1928., 3.

39 *Slobodna tribuna*, 7. VII. 1928., 3.

40 *Hrvat*, 5. VII. 1928., 5; *Hrvat*, 6. VII. 1928., 2; *Hrvat*, 8. VII. 1928., 1-2.

41 *Novosti*, 6. VII. 1928., 14.

42 *Obzor*, 5. VII. 1928., 5.

43 *Obzor*, 9. VII. 1928., 5.

44 *Izvjestaj o radu Oblasnog odbora (Splitska oblast)*, Split 1928., 11-12.

45 Franko Mirošević, *Počelo je 1918...: Južna Dalmacija: 1918-1929*, Zagreb 1992, str. 213.

U očekivanju raspisivanja općinskih izbora

Do raspisivanja novih izbora tijekom srpnja i kolovoza na području Splita vođeno je više polemika između pristaša režima i antirežimskih stranaka, kao i između stranačkih i „neutralnih“ novina, no važne stvari su se događale i na glavnoj političkoj sceni.

Splitska je DS na sjednici održanoj početkom srpnja 1928. optužila SDK za uvođenje komesarijata vjerujući da će on „moralno i materijalno štetiti Splitu“.⁴⁶ Optužbe je SDK oštro odbacila tvrdeći da je komesarijat postavljen nezakonito te da demokrati zapravo žale što su izgubili privilegirani položaj, što su ovi odbili, poručivši naposljetku da bi i bez događaja u Narodnoj skupštini svakako došlo do raspuštanja vijeća jer se pokazalo da ono ne funkcionira.⁴⁷

Apstinencija Vidovdana nagnala je i radikalsku *Državu* na komentar da je njome Split pokazao svoje „pravo lice“, odnosno nedostatak „duboke i istinske nacionalne svijesti“ i „iskrenog patriotizma“, što je izazvalo reakciju *Obzora*, orjunaške *Pobede* i *Novog doba*.⁴⁸ *Obzor* je usporedio pisanje radikalskog lista s proaustrijskim novinama koje su prije Prvog svjetskog rata Splitu također spočitavale antidržavno djelovanje,⁴⁹ dok je *Pobeda* naglasila da radikali u Splitu uživaju posebnu antipatiju jer se njihovi članovi ponašaju kao gospodari.⁵⁰ *Novo je doba* najžustrije reagiralo pa je pozvalo radikale da „puste na miru Split i njegove građane“, što je izazvalo polemiku između navedena dva lista u kojoj je *Država* spočitavala *Novom dobu* „novodobaštinu“, definiranu kao često mijenjanje političkog pravca, i isticala svoje zasluge u razvoju Splita što je *Novo doba* odbijalo poručivši da su radikali isključivi krivci ako se ikada u Splitu „pokolebao izvanjski izražaj nacionalnog osjećaja“.⁵¹

U Dalmaciji nakon atentata dolazi do sve većeg koncentriranja snaga oko HSS-a tako da su disidenti HSS-a iskazali namjeru za povratak u maticu stranke, dok su dalmatinski zemljoradnici podržali politiku SDK te zatražili od svog poslaničkog kluba da stupi u klub SDK zaprijetivši da će u protivnom sami odlučiti o daljnjim potezima. Splitski je klub HPS-a zatražio da se predsjednik i zastupnik stranke u Narodnoj skupštini pridruži zastupnicima Hrvatskog bloka. Navedeni su događaji nagnali *Obzor* da

46 *Jadranska pošta*, 9. VII. 1928., 2.

47 *Jadranska pošta*, 11. VII. 1928., 2; *Novo doba*, 10. VII. 1928., 4; *Novo doba*, 13. VII. 1928., 4; *Slobodna tribuna*, 14. VII. 1928., 3; *Slobodna tribuna*, 21. VII. 1928., 3; *Novo doba*, 21. VII. 1928., 5.

48 *Država*, 4. VII. 1928., 3-4.

49 *Obzor*, 9. VII. 1928., 5.

50 *Pobeda*, 6. VII. 1928., 2.

51 *Novo doba*, 5. VII. 1928., 4; *Država*, 7. VII. 1928., 1-2; *Novo doba*, 7. VII. 1928., 5; *Država*, 11. VII. 1928., 1; *Novo doba*, 12. VII. 1928., 3; *Država*, 14. VII. 1928., 1; *Novo doba*, 17. VII. 1928., 3; *Država*, 21. VII. 1928., 1; *Novo doba*, 24. VII. 1928., 3; *Novo doba*, 26. VII. 1928., 4; *Država*, 28. VII. 1928., 1-2; *Novo doba*, 31. VII. 1928., 3; *Novo doba*, 7. VIII. 1928., 3.

u članku objavljenom u drugoj polovici srpnja govori o potpunoj povezanosti Splita i Dalmacije sa Zagrebom.⁵²

Tijekom srpnja i kolovoza na glavnoj političkoj sceni također su se događale značajne političke promjene. Vlada je nakon pritiska predala ostavku pa su tijekom srpnja vršeni pregovori oko sastava nove vlade. Mandat za vladu ponuđen je Radiću, koji ga je odbio, te potom generalu Hadžiću koji je želio u vladu uključiti i neke neutralne hrvatske ličnosti, poput Ive Tartaglie i Jakše Račića,⁵³ no oni su taj prijedlog odbili obrazloženjem da buduća vlada ne smije raditi s aktualnom Narodnom skupštinom. Naposljetku je krajem srpnja mandat dobio Anton Korošec sastavivši vladu koje su činile iste stranke kao za vrijeme atentata: NRS, DS, Slovenska ljudska stranka (SLS) i Jugoslavenska muslimanska organizacija (JMO). Od hrvatskih „predstavnik“ u vladu su ušli Budislav Grga Andelinović kao član DS-a i Stjepan Barić kao član HPS-a.⁵⁴

Prvog kolovoza 1928. kada je u Beogradu nastavljen rad Narodne skupštine, u Zagrebu su predstavnici SDK održali sastanak na kojem su Narodnoj skupštini uskratili pravo donošenja odluka za prečanske zemlje, zatražili preuređenje države na osnovama jednakosti i ravnopravnosti – čime su, ističe Ljubo Boban, odbacili Vidovdanski ustav – te pozvali sve političke stranke i grupe u prečanskim krajevima da im se pridruže. Ante Trumbić i Ante Pavelić kao zastupnici Hrvatskog bloka pridružili su se zastupničkom klubu HSS-a. Od posljedica ranjavanja umro je Stjepan Radić čiji se sprovod pretvara se u veliku manifestaciju borbe SDK protiv režima. Sredinom je kolovoza „krnja“ Narodna skupština izglasala Nettunske konvencije koje su donijele nezadovoljstvo širem zemlje.⁵⁵ No, unatoč službenim izjavama vodstva, odnosi unutar SDK nisu bili idilični, o čemu svjedoče i prva razmimoilaženja oko pojedinih akcija, odnosno različita shvaćanja rezolucije SDK od 1. kolovoza 1928. godine.⁵⁶

52 *Jadranska pošta*, 6. VII. 1928., 2; *Novo doba*, 6. VII. 1928., 2; *Obzor*, 7. VII. 1928., 5; *Jadranska pošta*, 10. VII. 1928., 3; *Obzor*, 11. VII. 1928., 1; *Obzor*, 24. VII. 1928., 5. HPS je bila član Korošćeva kluba od ulaska u parlament 1927. godine. Vidi: Zlatko Matijević, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, Zagreb 1988, 268, 274-275.

53 O Račiću više vidi u: Joško Kovačić, Splitski liječnik i političar Jakša Račić, *Kulturna baština*, 20 (1997.), br. 28-29, str. 257-268.

54 F. Čulinović, n. dj., str. 531-534; B. Gligorijević, n. dj., str. 259-262; R. Horvat, n. dj., str. 392-399; Z. Matijević, n. dj., str. 276; H. Matković, *Povijest HSS*, str. 255-257; H. Matković, *Svetozar Pribičević i SDS*, str. 224-226. Pribičevićovo viđenje događaja od atentata do formiranja Korošćeve vlade vidi u: Svetozar Pribičević, *Diktatura kralja Aleksandra*, Zagreb 1990, str. 56-77.

55 Lj. Antić, n. dj., str. 203-205; Lj. Boban, *Maček i politika HSS*, str. 21-23; F. Čulinović, n. dj., str. 534-535; R. Horvat, n. dj., str. 404-419; H. Matković, *Svetozar Pribičević i SDS*, str. 209-212.

56 Vodstvo HSS-a nakon prvog kolovoza počelo je nastupati agresivnije od vodstva SDS-a te je počelo imati zasebne sjednice kluba stranke. Tako su sredinom kolovoza Maček i Juraj Krnjević u ime HSS-a, a bez konzultacije sa SDS-om, poslali brzojav Interparlamentarnoj uniji u Berlinu u kojem su osporili delegaciji Narodne skupštine pravo predstavljanja Hrvatske i hrvatskog naroda što je Izvršni odbor Interparlamentarne unije odbio. Grisogono je s istomišljenicima prosvjedovao protiv HSS-ova čina vjerujući da je prije trebala pitati SDS za mišljenje. U djelu *Ujedinjena Jugoslavija iz 1938*. Grisogono govori o sve većoj radikalizaciji nakon prvog kolovoza koja preko pojedinaca dolazi iz „zagrebačke ulice“ i koja je zahvatila i samog Pribičevića. No, Matković ističe da je Grisogono bio nezadovoljan

Radićeva smrt u Splitu je izazvala „bolan utisak“ u svim redovima građanstva. Poslovni je odbor SDK pozvao pristaše da sačuvaju prisebnost i pouzdanje u vodstvo SDK. Kao i lipanjskim žrtvama, i sada je građanstvo Splita u velikom broju, okupivši se na obali, odalo posljednju počast Stjepanu Radiću.⁵⁷ Tijekom cijelog kolovoza Paško Kaliterna,⁵⁸ predsjednik mjesne organizacije HSS-a, pozivao je na potrebu očuvanja reda i mira, dok su u gradu česte bile komemoracije u Radićevu čast.⁵⁹

Anđelinovićev je ulazak u Koroščevu vladu izazvao nezadovoljstvo među dalmatinskim zemljoradnicima čiji je vođa u Splitu javnim pismom osudio njegov potez što je dovelo do Anđelinovićeva odgovora i otvorene polemike koja je privukla pozornost diljem zemlje.⁶⁰

Nadalje, prilikom Anđelinovićeva posjeta Splitu u prvoj polovici rujna u više je navrata dolazilo do žestokih demonstracija i nemira koje su novine sklone SDK držale osudom grada nad njegovom politikom, režimom i Beogradom.⁶¹ S druge strane, radikali su tvrdili da se Split pokazao kao „grad bez kulture i odgoja“,⁶² a demokrati da su napadi na Anđelinovića napadi na državu.⁶³ Sam je Anđelinović izjavio da su demonstracije unaprijed pripremili komunisti, SDS i Orjune što su potonji oštro odbacili.⁶⁴ No, predsjednik Oblasnog odbora Orjune splitske oblasti je poručio da Orjuna stoji uz Zagreb koji predstavlja „ideal jugoslavenske ravnopravnosti“. ⁶⁵ Sve je ovo izazvalo krajem 1928. veliku krizu unutar Orjune i isključenje njenih članova jer je njena mjesna organizacija bila uz SDK, a ostatak uz vladu.⁶⁶

Pribičevićevim držanjem i prije atentata u Narodnoj skupštini. Vidi: Lj. Boban, *Maček i politika HSS*, str. 23-24, 35-36; Prvislav Grisogono, *Ujedinjena Jugoslavija*, Ljubljana 1938, str. 92; V. Maček, n. dj., str. 122; H. Matković, *Povijest HSS*, str. 269-279; H. Matković, *Svetozar Pribičević i SDS*, str. 229-237.

57 Bogdan Radica naglašava: „Na dan Radićeve smrti cio je Split sišao na rivu, odakle je šutnjom, upevriši svoje poglede prema Zagrebu, kazao svoj zadnji zbogom Beogradu. Sve su iluzije u njemu bile propale, i on se je sav osjetio sastavnim dijelom hrvatskog nacionalnog tijela. Bio je tada agresivniji u obrani Hrvatsva od bilo kojeg drugog grada u zemlji.“ Bogdan Radica, *Živjeti – nedoživjeti*, München – Barcelona 1982, str. 76.

58 Više o Kaliterni vidi u: Zdravko Mužinić – Filip Hameršak, „Paško Kaliterna“, *Hrvatski biografski leksikon*, VI., Zagreb 2005, str. 746.

59 *Jadranska pošta*, 9. VIII. 1928., 3; *Jadranska pošta*, 10. VIII. 1928., 3; *Obzor*, 11. VIII. 1928., 1; *Jadranska pošta*, 11. VIII. 1928., 3; *Jadranska pošta*, 13. VIII. 1928., 3; *Jadranska pošta*, 20. VIII. 1928., 2; *Novosti*, 21. VIII. 1928., 13; *Novo doba*, 27. VIII. 1928., 2.

60 *Novo doba*, 7. VIII. 1928., 4; *Novo doba*, 14. VIII. 1928., 4-5; *Novo doba*, 17. VIII. 1928., 4; *Novo doba*, 23. VIII. 1928., 4; *Novo doba*, 25. VIII. 1928., 4; *Novo doba*, 28. VIII. 1928., 4; *Novo doba*, 29. VIII. 1928., 4.

61 *Jadranska pošta*, 6. IX. 1928., 3; *Obzor*, 7. IX. 1928., 5; *Jadranska pošta*, 10. IX. 1928., 3.

62 *Država*, 12. IX. 1928., 3.

63 *Pučki list*, 25. IX. 1928., 1.

64 *Politika*, 8. IX. 1928., 4; *Pobeda*, 14. IX. 1928., 2-3; *Novo doba*, 20. IX. 1928., 3-4.

65 *Pobeda*, 14. IX. 1928., 2-3.

66 *Obzor*, 18. X. 1928., 1.

Demokratima u prilog nisu išle i vijesti koje su govorile o „skorom raspadu stranke u Dalmaciji“ i izlasku najuglednijih pristaša na području Splita.⁶⁷ Natpise o rasulu stranke demokrati su oštro odbacili, a za njihovo su širenje optužili samostalne demokrate kojima su poručili da su postali „Radićeva prikrpa“ s „izgubljenom jugoslaven-skom orijentacijom“.⁶⁸

Raspisivanje općinskih izbora

Uoči raspisivanja općinskih izbora u novinama javljale su se različite, i često suprotstavljene, kombinacije stranaka koje bi zajednički sudjelovale. Izvješća su govorila o koaliciji HSS-a, HFSS-a i SDS-a kojima bi se još pridružili i radnici,⁶⁹ odnosno o zajedničkom izlasku HSS-a, HFSS-a i radnika koji nipošto ne žele surađivati sa SDS-om. Štoviše, neke su novine tvrdile da ni HFSS ne želi suradnju sa SDS-om te da će u slučaju njezina povezivanja sa HSS-om oni povezati svoju listu s radnicima. Demokrati su se ponovno zalagali se za „depolitizaciju“ općine, odnosno da sve stranke, izuzev radnika, nastupe zajedničkom listom na čelu koje bi se nalazio Tartaglia kao „neutralna ličnost“. Odlukom Sreskog poglavarstva splitski su općinski izbori konačno raspisani za 18. studenog 1928. godine.⁷⁰

No, prvi korak oko zajedničkog izlaska napravili su radnici. Ivo Baljkas i Vicko Jelaska⁷¹ u ime Organizacije nezavisnih radnika proglasom su krajem kolovoza predložili mjesnim organizacijama HSS-a i HFSS-a „kao opozicijskim hrvatskim strankama koje u nacionalnom pitanju stoje na principu samoodređenja naroda“ zajednički izlazak na izbore. Ponudu su tumačili potrebom zajedničkoga udruživanja svih protivnika „velikosrpskog sistema i današnjeg stanja“ stvaranjem „jedinственe liste borbenog i progresivnog hrvatskog fronta“, iako su istaknuli kako su „oslobođeni iluzije da se kroz same izborne akcije neprijatelj može oboriti“.⁷²

Mjesna je organizacija HFSS-a oduševljeno pristala na ponudu, vidjevši u njoj „pun dokaz visoko razvijene radničke svijesti“, dok je mjesni HSS svoj odgovor odgodio do odluke vodstva stranke u Zagrebu.⁷³ SDS je izjavila kako ne sumnja da će HSS odbiti ponudu budući da SDK „nije labava tvorevina“ te da će na izbore izaći zajedničkom

67 *Jadranska pošta*, 11. VII. 1928., 2; *Jadranska pošta*, 13. VIII. 1928., 3; *Novosti*, 14. VIII. 1928., 13; *Naše selo*, 25. VIII. 1928., 3; *Novosti*, 31. VIII. 1928., 6; *Obzor*, 2. IX. 1928., 5.

68 *Slobodna tribuna*, 21. VII. 1928., 3.

69 Termin „radnici“ odnosi se na zabranjene komuniste.

70 *Novosti*, 22. VII. 1928., 27; *Novosti*, 15. VIII. 1928., 15; *Novosti*, 17. VIII. 1928., 13; *Obzor*, 18. VIII. 1928., 3; *Država*, 22. VIII. 1928., 3; *Službeni glasnik*, 24. VIII. 1928., 2; *Obzor*, 30. VIII. 1928., 3; *Obzor*, 2. IX. 1928., 5; *Jadranska pošta*, 3. IX. 1928., 5.

71 Više o Vicko Jelaski vidi u: Filip Hameršak, „Vicko Jelaska“, u: *Hrvatski biografski leksikon*, VI., Zagreb 2006, str. 408.

72 *Jadranska pošta*, 3. IX. 1928., 5.

73 *Jadranska pošta*, 3. IX. 1928., 5.

listom.⁷⁴ Radikali su u ovome vidjeli znakove skora raspada SDK pa su tvrdili da većina lokalnih članova HSS-a ne želi zajednički istupiti sa SDS-om zbog mogućnosti da ih potonji „ostave i prevare“,⁷⁵ dok je *Obzor* isticao da „hrvatsko građanstvo“ želi zajednički nastup hrvatskih stranaka s hrvatskim političkim programom zbog opasnosti da SDS „u većem broju, nego što joj to pripada“ uđe u općinu.⁷⁶

Tijekom sljedećih mjesec dana glavno pitanje izbora bilo je hoće li HSS pristati na ponudu Nezavisnih radnika i istupiti zajedno s njima i federalistima ili će istupiti samostalno. Trumbić je oko zajedničkog nastupa naglasio da je zajednička lista „lokalna stvar te da ima lokalnih elemenata koji su vrlo važni“, što je prema Kroli značilo da se tek trebalo vidjeti kakav je stav mjesnog HSS-a, ali i SDS-a koji je predvodio Grisogono.⁷⁷ HSS-ov je odgovor naposljetku bio samostalni izlazak prema „Radićevoj praksi i programu“, uz preporuku vodstva stranke da se sa SDS-om i HFSS-om poveže lista i dogovori suradnja u općinskom vijeću.⁷⁸

Radnička ponuda nije spominjala SDS, što je HSS stavljalo u nezgodnu situaciju jer bi prihvaćanje ponude značilo narušavanje odnosa unutar SDK koji su ionako nakon Radićeve smrti postajali sve nestabilniji. S druge strane, zajednički bi izlazak sa SDS-om radnici i federalisti mogli protumačiti kao nevoljnost HSS-a na stvaranje jedne šire hrvatske platforme pa se odluka o samostalnom izlasku u tom trenutku činila najpovoljnijom. Možda je problem bio i što se na čelu splitskog SDS-a nalazio Prvislav Grisogono koji je bio veliki zagovornik narodnog i državnog jedinstva.

U međuvremenu se, baš kao i na prethodnim općinskim izborima, ponovno javila misao o stvaranju izborne liste koja bi u prvom planu isticala komunalnu politiku. Pristaše su takvog mišljenja željele da se nastavi istim smjerom pod Tartagliinim vodstvom pa su mu uputile prijedlog da bude nositelj „nepartijske izborne liste“, što je on prihvatio. *Novo je doba* to srdačno pozdravilo pa je odmah krenulo s agitiranjem u njegovu korist.⁷⁹ Otvorena je mogućnost da ta lista surađuje s drugim stranačkim grupama, što je *Obzor* tumačio slabim odazivom građanstva na podupiranje Tartaglie, tako da su se sredinom rujna javile vijesti o pregovorima sa SDS-om koje su potonji oštro demantirali.⁸⁰

Mogućnošću da Tartaglia ponovno vrši gradonačelničku funkciju nisu bili oduševljeni Udruga stanara i podstanara i pojedini seljaci splitskih sela. Prvi su optužili dotadašnju upravu da je radila u interesu većih trgovaca i obrtnika te da nije riješila ni stambeno ni socijalno pitanje. Budući gradonačelnik, naglasili su, mora napustiti svoje „privatno zvanje“ i u potpunosti se posvetiti Splitu kojemu „ne treba figura, načelnik“. ⁸¹

74 *Jadranska pošta*, 3. IX. 1928., 5.

75 *Država*, 5. IX. 1928., 3.

76 *Obzor*, 5. IX. 1928., 3.

77 *Novosti*, 5. IX. 1928., 16; *Novo doba*, 6. IX. 1928., 1; P. Krolo, *Ante Trumbić*, 148.

78 *Jadranska pošta*, 8. IX. 1928., 5; *Novo doba*, 8. IX. 1928., 2; *Novosti*, 8. IX. 1928., 1.

79 *Novo doba*, 3. IX. 1928., 2; *Novo doba*, 6. IX. 1928., 3-4; *Država*, 12. IX. 1928.

80 *Obzor*, 8. IX. 1928., 3; *Država*, 12. IX. 1928., 3; *Jadranska pošta*, 13. IX. 1928., 3.

81 *Jadranska pošta*, 8. IX. 1928., 3.

Seljaci splitskih sela Solina i Vranjica i prije raspisivanja izbora raspravljali su o odcjepljenju od splitske i osnivanju posebne općine pa je izvjesni *Solinjanin* u *Jadranskoj pošti* optužio Tartagliu da nije dovoljno pozornosti posvećivao splitskim selima zaprijetivši da će u slučaju njegova reizbora Solin i Vranjic nastaviti akciju za odcjepljenje. Optužbe je *Novo doba* odbacilo ističući da Solin i Vranjic moraju zahvaliti Tartaglii za razvoj te da *Solinjanina* ne vode interesi sela, već „skroz lična i vrlo ružna kampanja“ protiv Tartaglie.⁸²

Mjesna organizacija Saveza hrvatskih obrtnika na sastanku većinom je glasova odlučila istupiti samostalno na izbore zalažući se za depolitizaciju komunalne politike, iako je *Obzor* naglasio da je moguća promjena odluke jer većina obrtnika i trgovaca nije bila prisutna na sastanku kada je donesena odluka.⁸³

Trumbić je na mjesnoj konferenciji stranke održanoj sredinom rujna naglasio potrebu sastavljanja jedne „hrvatske liste“ kako bi se „istaknula sloga svih Hrvata u gradu i izabrala hrvatska uprava“ pa je pozvao sve mjesne federaliste da glasuju za HSS-ovu listu bez obzira hoće li se na njoj nalaziti federalistički predstavnici.⁸⁴ Jedinstvena lista izazvala je, tvrdio je *Hrvat*, „porazan dojam“ kod „protuhrvatskih elemenata“,⁸⁵ dok su radikali Trumbićev potez nazvali „tihom likvidacijom stranke“.⁸⁶

Trumbićevom odlukom prijašnji sporazum između radnika i federalista sada je odgođen pa se pojavilo pitanje kakvo će držanje oni zauzeti. *Hrvat* je isticao „želju i potrebu“ sklapanja sporazuma s radnicima naglašavajući da oni mogu pomoći u socijalnom radu općine,⁸⁷ *Obzor* je tvrdio da će istupiti samostalno, uz mogućnost povezivanja ili glasovanja za zajedničku listu HSS-a,⁸⁸ a o sličnome je govorila i *Jadranska pošta* koje je vjerovala da će radnici vjerojatno uz „izvjesne ustupke“ glasovati za HSS-ovu listu.⁸⁹ *Novo je doba*, pak, naglašavalo da postoji pitanje i hoće li zajednička lista HSS-a i HFSS-a surađivati sa SDS-om koja „drži nezgodnim“ što se nju nigdje nije spominjalo u kombinacijama.⁹⁰

Pisanje *Jadranske pošte* oštro je demantirao Ivo Baljkas poručivši da su radnici htjeli „iskreni sporazum“ s HSS-om i HFSS-om kako bi Split konačno dobio hrvatsku upravu. U prilogu je donio odgovor mjesnog HSS-a na ponudu Nezavisnih radnika u

82 *Novo doba*, 9. VIII. 1928., 6; *Obzor*, 12. VIII. 1928., 1; *Novo doba*, 3. IX. 1928., 3; *Novo doba*, 6. IX. 1928., 3; *Jadranska pošta*, 8. IX. 1928., 3; *Novo doba*, 10. IX. 1928., 1; *Jadranska pošta*, 15. IX. 1928., 3; *Novo doba*, 19. IX. 1928., 5. Solin je i tijekom 1930-ih nastavio s pokušajem odvajanja iz splitske općine. Vidi: Marko Matijević – Mladen Domazet, *Solinska svakodnevnica u osvjet novoga doba*, Solin 2006, str. 70-72.

83 *Novo doba*, 4. IX. 1928., 4; *Novo doba*, 10. IX. 1928., 2; *Obzor*, 12. IX. 1928., 3.

84 *Jadranska pošta*, 12. IX. 1928., 3; *Novo doba*, 12. IX. 1928., 4; *Obzor*, 14. IX. 1928., 5; P. Krolo, n. dj., 148.

85 *Hrvat*, 16. IX. 1928., 1.

86 *Država*, 19. IX. 1928., 3.

87 *Hrvat*, 16. IX. 1928., 1.

88 *Obzor*, 14. IX. 1928., 5.

89 *Jadranska pošta*, 12. IX. 1928., 3.

90 *Novo doba*, 11. IX. 1928., 4.

kojem je, uz ranije navedenu odluku o samostalnom izlasku, istaknuto da u HSS-u ima „mjesto težaku i radniku“ te da se stoga „čvrsto nadaju“ da će se „i splitsko radništvo naći u tim velikom redovima hrvatskog naroda“. Odgovor je Baljkas tumačio pozivom radnicima da glasuju za HSS-ovu listu zbog čega je poručio da će radnici „protiv svoje volje“ samostalno istupiti na izborima, optuživši HSS za moguće probleme pri sastavljanju općinske uprave.⁹¹

No, unatoč žestokom Baljkasovom odgovoru pregovori između HSS-a i radnika ipak su nastavljeni, iako, kako donosi *Jadranska pošta*, s poteškoćama zbog kojih je bilo za očekivati da će se definitivno prekinuti.⁹² HSS je u pregovorima radnicima, između ostalog, ponudila zajednički istup pod imenom HSS-a, zajednički proglas, agitaciju i „suradnjom izgrađenu platformu“ koja će s „hrvatskog nacionalnog stanovišta“ voditi državnu, a sa „socijalno-ekonomskog“ komunalnu politiku usmjerenu potrebama radnika, seljaka i siromašnih građana, broj mandata koliko im pripada „po snazi u splitskoj općini“ – prema *Novostima*, riječ je bila o pet sigurnih mjesta – te nakon izbora zajednički zastupnički klub.⁹³ Radnici su izrazili spremnost prihvaćanja uvjeta, no zatražili su da u slučaju ponovnog ukidanja njihovih mandata HSS-ovi vijećnici podnesu ostavke te tako „prisile režim na nove izbore“. U međuvremenu su pregovori između HSS-a i HFSS-a završeni pa je odlučeno da će se na HSS-ovoj listi između petnaestorice federalističkih kandidata izabrati petorica, i to na „izbirljivim mjestima“.⁹⁴

Iako su radikali i demokrati govorili o zastojima u pregovorima zbog HSS-a koja „više gleda svoje nego radničke interese“,⁹⁵ odnosno kojoj izbornu savezništvo znači „integriranje u njezinu stranku“,⁹⁶ oni su došli do koraka kada je trebalo odlučiti sastav kandidata na zajedničkoj listi HSS-a. Pri tome su se javljala različita mišljenja pa je HSS od 24 „sigurna“ mandata tražila polovicu i 25. mjesto, dok bi HFSS i radnici između sebe jednako podijelili drugu polovicu. No, naglašeno je da će u slučaju da ne dođe do sporazuma o definitivnom sastavu liste i načinu izlaska odlučiti vodstvo HSS-a u Zagrebu, što je izazvalo orjunašku *Pobedu* na ironičan komentar kako će prilikom sljedećih zagrebačkih općinskih izbora splitsko vodstvo HSS-a i HFSS-a odlučivati o njegovoj komunalnoj politici.⁹⁷

Izborne su skupštine mjesnih organizacija SDS-a, HFSS-a i HSS-a održane isti dan krajem rujna. Samostalni demokrati odlučili su, „s obzirom na posebne prilike“ između sela splitske općine i grada, na izbore izaći s dvije izborne liste, jednom za grad s nositeljem Grisogonom, a drugom za splitska sela. Mjesni su federalisti na skupštini „jednoglasno i s najvećim oduševljenjem odobrili“ suradnju s HSS-om i radnicima. Suradnja HSS-a, HFSS-a i radnika na listi HSS-a jednoglasno je odobrena i na izornoj

91 *Jadranska pošta*, 13. IX. 1928., 3.

92 *Jadranska pošta*, 17. IX. 1928., 3.

93 *Novosti*, 18. IX. 1928., 15; *Jadranska pošta*, 19. IX. 1928., 3.

94 *Jadranska pošta*, 19. IX. 1928., 3; *Politika*, 19. IX. 1928., 4; P. Krolo, n. dj., str. 148.

95 *Država*, 22. IX. 1928., 3.

96 *Slobodna tribuna*, 21. IX. 1928., 6.

97 *Pobeda*, 16. IX. 1928., 2; *Jadranska pošta*, 20. IX. 1928., 3; *Novosti*, 21. IX. 1928., 6.

skupštini potonjih, uz poruku da odnosi unutar SDK nisu uzdrmani. Uz to donesena je i privremena lista kandidata stranke. Istoga dana posebne delegacije HSS-a, HFSS-a i radnika otputovale su u Zagreb kako bi u dogovoru s vodstvom HSS-a i Trumbićem odlučili o sastavu liste.⁹⁸

Privremena lista kandidata HSS-a, prema radikalima sastavljena isključivo voljom Paška Kaliterne,⁹⁹ izazvala je reakciju jednog „viđenijeg člana stranke“ koji je *Jadranskoj pošti* javio o pojavi nezadovoljstva unutar stranke zbog postavljenih kandidata bez mogućnosti debate i izostanku „mnogih zaslužnih članova stranke“ i predstavnika „zagorskih glasača“. Vrh je mjesne organizacije oštro odbacio optužbe.¹⁰⁰

Prema pisanju opozicijskih novina krajem rujna pregovori između mjesnih delegata iz Splita i vodstva HSS-a te Trumbića uspješno su završeni oko zajedničkog nastupa i podjeli kandidata na listi HSS-a za koju je istaknuto da je „jedina hrvatska lista svih svjesnih, složnih i slobodnih Hrvata“ te da je sastavljena prema strukturi splitskog stanovništva čime „odgovara idejama i duhu HSS-a“.¹⁰¹ Uskoro su se javile glasine da će za nositelja liste, za koju je *Obzor* vjerovao da će osvojiti između 25 i 27 mandata te time Split povesti „novim putovima napretka“, biti imenovan Ante Trumbić.¹⁰² No, također su se javile i glasine o odgodi općinskih izbora i raspuštanju mjesnih organizacija HSS-a i HFSS-a zbog pregovora s Nezavisnim radnicima, označenim kao „elementima protivnim današnjem političkom i socijalnom uređenju“.¹⁰³

Držanje i nastup pojedinih stranaka prilikom izbora još nije bilo u potpunosti određeno. *Novo je doba* tvrdilo da će radikali istupiti samostalno te da Tartagliina lista ima „sve više interesa u svim redovima građanstva“, pogotovo onih koji podržavaju komunalnu politiku u prvom planu, te da je otvorena za suradnju za sastav općinske uprave.¹⁰⁴ *Novosti* su držale da SDK uz sebe ima „cio Split osim male šačice radikala i demokrata“ te da bi uz Tartagliinu listu još trebali nastupiti HPS te koalicija demokrata i zemljoradnika.¹⁰⁵ Potonji su raspravljali o tome hoće li ukinuti stranku i prijeći u HSS ili ostati „socijalno-ekonomska i staleška stranka“. Epilog je bio da su neki članovi odlučili prijeći u HSS, od kojih je najznačajniji bio vođa mjesne organizacije stranke.¹⁰⁶

Krajem je rujna *Obzor* u članku posvećenom situaciji u Splitu donio izbornu prognozu prema kojoj bi jedinstvena lista HSS-a mogla dobiti između 25 i 27 mandata nadajući se da će HSS, HFSS i radnici dogovoriti sastav liste te da će proširena SDK pobijediti i „u općem okviru narodne borbe povesti Split novim putovima napretka“.¹⁰⁷

98 *Jadranska pošta*, 24. IX. 1929., 2; *Obzor*, 25. IX. 1928., 3.

99 *Država*, 22. IX. 1928., 3.

100 *Jadranska pošta*, 25. IX. 1928., 3; *Jadranska pošta*, 29. IX. 1928., 5.

101 *Jadranska pošta*, 28. IX. 1928., 3.

102 *Obzor*, 4. X. 1928., 3.

103 *Jadranska pošta*, 1. X. 1928., 5.

104 *Novo doba*, 11. IX. 1928., 4; *Novo doba*, 24. IX. 1928., 2.

105 *Novosti*, 26. IX. 1928., 1.

106 *Jadranska pošta*, 26. IX. 1928., 3; *Jadranska pošta*, 26. X. 1928., 3.

107 *Obzor*, 30. IX. 1928., 5.

Vijeće Udruge stanara i podstanara u Splitu odlučilo je stupiti u pregovore s Nezavisnim radnicima oko suradnje u općinskim izborima, no odlukom državnih vlasti Udruga je raspuštena jer je „razvila rad partijsko političke prirode kojim po zakonu nije ovlaštena“ i to sa strankama koje su „protivne današnjem političkom i socijalnom uređenju“. ¹⁰⁸ Udruga je u izjavi *Obzoru* optužila demokrate za raspuštanje tvrdeći da je ono neosnovano. ¹⁰⁹

Dok je HFSS-ova izborna skupština jednoglasno odobrila suradnju s HSS-om prema kojoj bi na zajedničkoj listi federalisti treba dobiti šest vijećnika na „sigurnim mjestima“, na sastanku se pristaša Nezavisnih radnika javilo „nezadovoljstvo zbog modaliteta suradnje“ s HSS-om i HFSS-om koje bi se trebalo riješiti Košutićevim dolaskom u Split. ¹¹⁰

August Košutić, član vodstva HSS-a, došao je u Split kako bi uredio tehničke detalje oko zajedničkog izlaska HSS-a, HFSS-a i radnika. Poteškoće su se javile u sporazumu s radnicima oko pitanja izborne platforme jer su radnici, koji bi sada dobili osam sigurnih mjesta, tražili da u slučaju ukidanja njihovih mandata ostali vijećnici s liste podnesu ostavke. Uz to, izbore su držali u potpunosti političkima pa su zahtijevali rješavanje pitanja agrarne reforme, ukidanje *Obznane* te amnestiju vojnih i političkih krivaca, za što je HSS vjerovala da prelazi okvir općinskih izbora. Odlučeno je da će radnički zahtjevi biti poslani vodstvu HSS-a koje će potom dati konačan odgovor. U vezi s eventualnim podnošenjem ostavki HSS je, prema *Obzoru*, izjavila da je spremna priznati ukinute mandate i vijećnike kao članove kluba HSS-a koji bi se ranije osnovao, ¹¹¹ dok su *Novosti* isticale da se HSS i HFSS tome protive jer postoji mogućnost da režim manjini vijećnika omogući upravljanje gradom te da su HSS i HFSS u slučaju definitivna prekida pregovora s radnicima spremni pregovarati sa SDS-om. ¹¹²

Svi su Košutićevi pokušaji za sporazumom ostali bezuspješni jer su radnici čvrsto ustrajali u svojim zahtjevima tako da je definitivno odlučeno da će na nadolazećim izborima istupiti samostalno. *Novosti* su tvrdile da je sastav zajedničke liste HSS-a i HFSS-a izazvao veliko nezadovoljstvo među njihovim pristašama koji su željeli da na njoj bude što više predstavnika inteligencije i ranijih općinskih vijećnika vjerujući da oni bolje znaju potrebe općine, dok je mjesni HSS vjerovao da treba uključiti što više ljudi nižih slojeva – seljaka i radnika. Budući da ni između HSS-a i HFSS-a nije došlo do usuglašavanja oko sastava liste odlučeno je da će i oni istupiti odvojeno. ¹¹³

Odluku o odvojenom istupu popratile su i novine nenaklonjene SDK – *Novo doba* je tvrdilo da se dogodilo „razmimoilaženje u pitanjima očuvanja pojedinih stranačkih interesa“, ¹¹⁴ *Država* je glavni razlog tome vidjela u radničkom traženju da u slučaju

108 *Jadranska pošta*, 17. IX. 1928., 3; *Jadranska pošta*, 1. X. 1928., 5.

109 *Obzor*, 7. X. 1928., 1.

110 *Jadranska pošta*, 3. X. 1928., 3.

111 *Obzor*, 4. X. 1928., 1; *Obzor*, 5. X. 1928., 1.

112 *Novosti*, 4. X. 1928., 8.

113 *Novosti*, 5. X. 1928., 6; *Novosti*, 13. X. 1928., 4; *Novo doba*, 16. X. 1928., 5.

114 *Novo doba*, 17. X. 1928., 5; *Novo doba*, 19. X. 1928., 4.

ukidanja njihovih mandata HSS i HFSS također podnesu ostavke,¹¹⁵ dok je pučkaški *Jadran* govorio o „previše trzavica“ i kandidata na takozvanim „sigurnim mjestima“ te nedostatku „jednodušnosti, discipline i vjere u vodstvo stranke“.¹¹⁶

SDS se putem svog glasila *Naše selo* osvrnula na odvojeni izlazak s HSS-om pa je tvrdila da SDK nije obavezna izaći s jednom listom te da su njeni seoski i gradski vijećnici „najbolja garancija za hrvatski karakter Splita, jugoslavensku nacionalnu politiku te čestitu upravu“.¹¹⁷ Vjerovanje SDS-a u izborni uspjeh nagnalo je pučkaški *Jadran* na komentar kako se time očito nadaju da će „obznanaškom batinaškom vladom“ ponovno moći falsificirati izborne rezultate.¹¹⁸

Jadran je mjesni HSS i vodstvo stranke optužio za prekid suradnje s federalistima spočitavajući im da su više gledali stranačke nego hrvatske interese. Zbog mogućnosti da Tartagliina lista okupi privrednike, radikale, demokrate, ali i nezadovoljne radnike, samostalce, federaliste i radićevce *Jadran* se bojažljivo pitao „je li suđeno da Split, središte hrvatske Dalmacije, nikada ne dođe u hrvatske ruke“.¹¹⁹ *Novosti* su također tvrdile da postoji mogućnost da Tartagliu podrže: SDS, nezadovoljna odlukom vodstva HSS koje je odbilo zajednički izlazak, radnici, kojima u slučaju suradnje mandati sigurno ne bi bili ukinuti, te nezadovoljni članovi HSS-a i HFSS-a.¹²⁰ U drugoj polovici listopada počela je predaja kandidatskih lista pojedinih stranaka, a za prvo izborno mjesto borile su se liste Ive Tartaglie, SDS-a i HSS-a. *Jadranska pošta* kao razlog tome navodi nepismene birače kojima su prvo i posljednje izborno mjesto bili najlakši za prepoznati.¹²¹ Prvotna je odluka o postavljanju Tartagliine liste žalbom samostalnih demokrata i odlukom državne vlasti poništena pa je odlučeno da će prva lista biti lista SDS-a s Prvislavom Grisogonom kao nositeljem, druga lista Ive Tartaglie s istoimenim nositeljem, a treća lista HSS-a predvođena Josipom Berkovićem. Borbu SDS-a i HSS-a *Jadran* je držao dokazom loših međusobnih odnosa unutar SDK poručivši da lista HSS-a nije u Radićevu duhu jer je njen nositelj Berković intelektualac, a ne težak.¹²²

Iako su se u javljale vijesti da će na izbore istupiti s dvije liste, jednom za grad, a drugom za splitska sela, demokrati su baš kao i na prethodnim općinskim izborima odlučili ne istupiti samostalno, već podržati Tartaglinu listu, iako im u prilog nije išao istup jednog od najznačajnijih mjesnih članova, Ive Majstrovića, koji je pozvao Ljubu

115 *Država*, 3. X. 1928., 3.

116 *Jadran*, 18. X. 1928., 3; *Jadran*, 25. X. 1928., 1.

117 *Naše selo*, 10. IX. 1928., 3; *Naše selo*, 10. X. 1928., 2.

118 *Jadran*, 18. X. 1928., 3.

119 *Jadran*, 11. X. 1928., 2.

120 *Novosti*, 13. X. 1928., 4.

121 *Jadranska pošta*, 25. X. 1928., 3;

122 *Jadranska pošta*, 22. X. 1928., 3; *Jadranska pošta*, 23. X. 1928., 3; *Jadran*, 25. X. 1928., 3; *Jadranska pošta*, 25. X. 1928., 3.

Davidovića na izlazak iz „četveročlane koalicije“ poručivši da je borba za reviziju ustava pravedna.¹²³

Sljedećih nekoliko dana izborne borbe prošli su veoma burno. Prvo je HFSS predala svoju izbornu listu na čelu s Antom Trumbićem, a potom je njena mjesna organizacija isključila četvoricu članova zbog kandidature na Tartaglinoj listi, među njima i glavara splitskog sela Slatine u kojem su tada dobivali veliki broj glasova.¹²⁴ Isključeni su članovi poručili kako su ponosni što su kandidirani na Tartaglinoj listi jer „kao Splitski znaju razlučiti interese Splita od stranačkih interesa“.¹²⁵ Mjesni odbor SDS-a javnim je priopćenjem također isključio dvojicu članova kandidiranih na Tartaglinoj listi.¹²⁶

Službena je izborna lista HSS-a izazvala, baš kao i privremena, nezadovoljstvo među nekim pristašama i članovima stranke koje je ovoga puta bilo konkretnije. Nezadovoljnici su odlučili na izbore izaći s vlastitom listom „postavljenom odozdo“ i povezanom s ostalim članovima SDK koja, tvrdili su, ne bi „štetila HSS-u“ jer bi za nju glasovali svi oni nezadovoljni službenom izbornom listom stranke koja nije sadržavala „stare članove“ stranke, a uz to je sastavljena i od „ogromnog broja seljaka“.¹²⁷ Kotarska organizacija i vodstvo HSS-a odbili su postavljanje druge liste, što su njeni zagovornici prihvatili.¹²⁸

Mjesna je organizacija HPS-a na sastanku održanom sredinom listopada odlučila samostalno izaći na izbore sa željom da don Frane Bulić bude ponovni nositelj stranke pa je u tom smislu već bio napravljen nacrt proglašava s njegovim imenom, no on je kandidaturu odbio zbog neslaganja s pristajanjem stranke uz aktualni režim. Nosiocem je tako imenovan Dragutin Bartulica.¹²⁹ Krajem listopada *Obzor* je tvrdio da je HPS željela postaviti zajedničku listu s mjesnim federalistima, no da do sporazuma nije moglo doći jer su njeni članovi bili protiv suradnje s HSS-om.¹³⁰

Držanje mjesnih radikala na izborima nije bilo definirano. Pri tome su se, ističe *Obzor*, javile dvije struje, prva koja je željela podržati Tartagliinu listu na kojoj bi se nalazili radikali na izbjirljivim mjestima, dok je cilj druge bio samostalan istup kako bi se stranka „prebrojala“ u Splitu. Pobjedila je potonja struja, no pitanje je koliko bi uopće sastavnice Tartagliiine liste prihvatile koaliciju s radikalima. Nosiocem NRS-a postavljen je Jozo Arambašin.¹³¹

123 *Obzor*, 25. IX. 1928., 3; *Jadranska pošta*, 22. X. 1928., 3; *Jadranska pošta*, 23. X. 1928., 3; *Pučki list*, 31. X. 1928., 3; *Novo doba*, 30. X. 1928., 3.

124 *Obzor*, 6. X. 1928., 1; *Hrvat*, 1. XI. 1928., 2; *Jadranska pošta*, 26. X. 1928., 3.

125 *Novo doba*, 1. XI. 1928., 2.

126 *Jadranska pošta*, 26. X. 1928., 3; *Novo doba*, 1. XI. 1928.; *Hrvat*, 1. XI. 1928.

127 *Jadranska pošta*, 26. X. 1928., 3; *Jadranska pošta*, 27. X. 1928., 4; *Novosti*, 27. X. 1928., 6; *Obzor*, 27. X. 1928., 1.

128 *Jadranska pošta*, 29. X. 1928., 2; *Jadranska pošta*, 31. X. 1928., 2.

129 *Jadran*, 18. X. 1928., 3; *Jadranska pošta*, 29. X. 1928., 2; *Jadranska pošta*, 3. XI. 1928., 6; *Novo doba*, 4. XI. 1928., 5; Z. Matijević, *Slom politike*, str. 282; Lj. Boban, Prilozi za političku biografiju, str. 117–118.

130 *Obzor*, 27. X. 1928., 1.

131 *Obzor*, 22. X. 1928., 7; *Jadranska pošta*, 31. X. 1928., 2; *Država*, 31. X. 1928., 1.

Nakon bezuspješnih pregovora s HSS-om i HFSS-om radnici su istupili samostalno pod imenom Republikanski savez radnika i seljaka (RSRS), s nosiocem Vickom Jelaskom, pa su u drugoj polovici listopada objavili svoj politički i komunalni program. Politički je program obuhvaćao: samostalnost Hrvatske, rješenje agrarnog pitanja raspodjelom crkvenih i velikih posjeda zemljoradnicima bez odštete, amnestiju vojnih i političkih krivaca te poništenje zaostalih i oslobođenje novih poreza siromašnih seljaka i radnika. Komunalni je program, pak, obuhvaćao: općinsku samoupravu, veće poreze za bogate, ukinuće poreza za siromašne, izgradnju stanova i nove bolnice, otvaranje javnih kuhinja i slično.¹³²

Kako je ranije rečeno, mjesni su privrednici odlučili istupiti samostalno na izborima pa su sastavili listu i krajem listopada pokrenuli glasilo *Privrednička riječ*. U predbornom proglasu poručili su da su protiv „uvlačenja politike u općinske vijeće“ te da će na prvom mjestu gledati komunalnu politiku, napredak grada te isticati njegov hrvatski karakter.¹³³

Početak je listopada *Obzor* tvrdio da se u izbornoj agitaciji sve više upotrebljava „ubacivanje raznih parola i stvaranja zabune“ među biračima.¹³⁴ Glasine koje su se javile o odgađanju izbora i postavljanju Berislava Anđelinovića za novog komesara, raspuštanjima mjesnih organizacija HFSS-a i HSS-a, premetačinama kod njenih pristaša te, naposljetku, odluke o premještanju Berkovića i nekih drugih članova SDK u druge dijelove države to samo potvrđuju.¹³⁵

U međuvremenu se Trumbić u dogovoru s vodstvom HSS-a od druge polovice listopada nalazio u inozemstvu kako bi zapadne zemlje upoznao s hrvatskim pitanjem, odnosno od njega stvorio međunarodno pitanje čemu se protivila SDS koja je vjerovala da ono treba ostati u sklopu unutarnje politike.¹³⁶ U drugoj polovici listopada održana je i plenarna sjednica SDK na kojoj su se javile, ističe Matković, „različite nijanse u istupanju zastupnika istih stranaka“.¹³⁷ Razlike su se sve više javljale što je HSS na čelu s Mačekom sve više počela isticati federalizam – termin koji je Pribičević izbjegavao – kao svoj glavni cilj, dok s druge strane SDS nije imala stav o državnom uređenju.¹³⁸

132 *Obzor*, 21. X. 1928., 1.

133 *Privrednička riječ*, 27. X. 1928., 1; *Privrednička riječ*, 3. XI. 1928., 1; *Privrednička riječ*, 10. XI. 1928., 1.

134 *Obzor*, 5. X. 1928., 1.

135 *Jadranska pošta*, 1. X. 1928., 5; *Novo doba*, 1. X. 1928., 2; *Novosti*, 14. X. 1928., 36; *Jadranska pošta*, 29. X. 1928., 3; *Jadranska pošta*, 5. XI. 1928., 3; *Jadranska pošta*, 15. XI. 1928., 3.

136 Više o Trumbićevu boravku u inozemstvu vidu u: Bogdan Krizman, Trumbićeva misija u inozemstvu uoči proglašenja šestojanuarske diktature, *Historijski pregled*, 3/1962, str. 176-202; Ivo Petrinović, *Ante Trumbić: politička shvaćanja i djelovanje*, Split 1991, str. 215-226.

137 H. Matković, *Povijest HSS*, str. 273-279.

138 Prema Bobanu, tadašnji program HSS-a glasio bi: „revizija Ustava kao jedini put za rješenje krize, formiranje autonomnih jedinica na federalističkom načelu s izraženom zakonodavnom i upravnom autonomijom tih jedinica“. Vidi: Lj. Boban, *Maček i politika HSS*, sv.1., str. 35. Matković donosi da se Grisogono oštro sukobio s Košutićem zbog pisanja lista *Našeg sela*, u kojem je Grisogono bio glavni

Općinski su izbori krajem listopada održani diljem Bosne i Hercegovine, a na njima je SDK značajno porasla, iako su vladine stranke osvojile većinu glasova.¹³⁹

Grisogonov je govor na oblasnoj skupštini SDS-a početkom studenog u Splitu imao značajne posljedice. Govoreći o političkoj situaciji, Grisogono se osvrnuo, uz srpsku hegemoniju, i na glasine o upućivanju memoranduma Mussoliniju i Horthyju o osnivanju posebne hrvatske republike, za što je optužio omladinu i „nacionalnu zagrebačku Vlašku ulicu“ ističući da im je cilj „mala Hrvatska“, a ne „velika Jugoslavija“.¹⁴⁰

Novo doba komentiralo je da je Grisogonov govor izazvao povoljne reakcije u Beogradu među onima koji žele sporazum, pri čemu se neki vjerovali da je govor dokaz nesuglasica unutar SDK, odnosno Grisogonova optužba poteza vodstva koalicije. Uz to je istaknulo da je govor bio „olakšanje“ u „razbuktanom plemenskoj strasti“ jer je ukazao i na krugove u Zagrebu koji rade na „štetu državnog jedinstva i interesa“.¹⁴¹ *Obzor* je, pak, tumačio da je Grisogono – „stari iskusni političar“ – javnim iznošenjem glasina „nehotice“ učinio uslugu režimu, čiji je tisak naglasio o nesuglasnosti unutar SDK.¹⁴² Pribičević je pokušao smiriti situaciju pa je izjavio da mu je Grisogono izrazio puno povjerenje te da je svojim govorom samo izrazio zabrinutost na narodno jedinstvo, odbacivši glasine o memorandumu.¹⁴³ Sam Grisogono rekao je da je govor bila oštra kritika režima te da je „Vlaška ulica“ bila samo epizoda u govoru, dok je memorandum odbacio kao stvar „neodgovornih omladinaca, a ne Pavelićeve HFSS“.¹⁴⁴

Na izbornoj skupštini SDS-a održanoj nekoliko dana poslije govornici su izrazili žaljenje što se „ne krivnjom SDS-a“ nije istupilo zajednički s ostalim članovima SDK, no demantirali su natpise o unutrašnjim sukobima unutar nje. Grisogono je naglasio da izbori nisu borba za hrvatstvo jer je općina hrvatska od 1882.¹⁴⁵ te poručio da se poslije 20. lipnja općinski izbori ne mogu održavati bez političkog značaja i karaktera jer bi se u suprotnom Split „odvojio od Hrvata“.¹⁴⁶ Grisogonov je govor o splitskoj komunalnoj politici *Jadranska pošta* donijela u posebnom prilogu, a zanimljivo je što je u njemu Grisogono pohvalio rad dotadašnje općinske uprave te se uz političke fraze osvrnuo na konkretne stvari potrebne Splitu kojima bi on postao „emporij na Jadranu“. Izborni je

urednik i koje je „neprestano isticalo potrebu uređenja države na osnovi narodnog jedinstva“. Vidi: H. Matković, *Svetozar Pribičević i SDS*, str. 232-237.

139 *Obzor*, 30. X. 1928., 1; *Obzor*, 31. X. 1928., 5; R. Hovat, n. dj., str. 420-421.

140 *Jadranska pošta*, 2. XI. 1928., 2-3; *Novosti*, 2. XI. 1928., 2; *Novo doba*, 2. XI. 1928., 2-3; *Obzor*, 3. XI. 1928., 5.

141 *Novo doba*, 3. XI. 1928., 1, 3.

142 *Obzor*, 4. XI. 1928., 5.

143 *Obzor*, 4. XI. 1928., 5.

144 *Obzor*, 5. XI. 1928., 5; *Novosti*, 7. XI. 1928., 3. U djelu *Ujedinjenja Jugoslavija* Grisogono je istaknuo da su suprotnosti između HSS-a i SDS-a sve više rasle pod utjecajem Pavelića i „bučnijeg dijela zagrebačke ulice“, što je izazvalo jednog pripadnika SDS-a da se „od toga ogradi“, aludirajući time na sebe. Vidi: P. Grisogono, n. dj., str. 92-93.

145 Ovim Grisogono misli na splitske općinske izbore održane 1882. na kojima je pobijedila narodnjačka stranka. Vidi: *Hrvatski narodni preporod u Splitu*, Split 1984.

146 *Jadranska pošta*, 5. XI., 1928., 2; *Novo doba*, 5. XI. 1928., 2-3; *Obzor*, br. 298., 6. XI. 1928., 5.

proglas stranke, također objavljen u *Jadranskoj pošti*, ponovio Grisogonove navode, no uz dodatak da između grada i sela koji čine splitsku općinu treba „zavesti bolji sporazum“, aludirajući time na moguće odcjepljenje Solina i Vranjica.¹⁴⁷ S druge strane, HPS je putem *Jadrana* žestoko napadala SDS da „mrzi sve što je hrvatsko“ uzimajući kao primjer nasilno djelovanje Orjune u ranijim godinama u Splitu.¹⁴⁸

Izborni sastanak HPS-a održan je početkom studenog, a na njemu je „jednoglasno utvrđeno“ da splitska općina mora imati „izrazito hrvatsku upravu“ koja će znati kako čuvati „općinsku autonomiju“. ¹⁴⁹ Predizborni proglas stranke govori o Splitu, „od davnina prožetim pučkim i hrvatskim narodnim duhom“, koji sa svojim selima na „hrvatskom i kršćanskom pučkom temelju“ mora graditi svoju sretniju budućnost. HPS je također kao svoje zasluge istaknula „isticanje hrvatskog imena, barjaka i misli u Splitu“ te borbu za hrvatstvo. Nositelj liste Dragutin Bartulica imenovan je „pravim pučkim sinom, rođenim Splićaninom, privrednikom, Hrvatom dušem i srcem te katolikom“. ¹⁵⁰

Nezavisni radnici izbornu skupštinu stranke održali su u studenom u dva navrata, a preko svoga lista *Radnički odjek* pozivali su na povjerenje birača ističući da njihova lista nije samo lista radnika i seljaka, već „svih potlačenih, okradenih i izrabljenih“ te optuživši ostale stranke da su buržoaske s ciljem ostavljanja postojećeg kapitalističkog stanja.¹⁵¹

Na drugom predizbornom zboru Baljkas je žestoko napao aktualni „režim velikosrpske buržoazije“ zbog Zakona o zaštiti države i „nacionalnog ugnjetavanja“ zatraživši nacionalnu slobodu za sve narode. Osvrnuo se i na neuspjele pregovore s HSS-om označivši potonje glavnim krivcima pa je naglasio da je ponuda o zajedničkom istupu uslijedila nakon pretpostavke da je cilj HSS-u „sloboda hrvatskog seljačkog naroda“. Nabrojao je radničke zahtjeve u pregovorima, poput, borbe za samoodređenje naroda i samostalnost Hrvatske, opraštanje zaostalih poreza seljacima, amnestije političkih i vojnih krivaca u zemlji te ostavke u slučaju ukidanja radničkih mandata. Optužio je i HSS-ovo upoznavanje međunarodne javnosti s hrvatskim pitanjem. Dotadašnja je općinska uprava optužena da nije vodila socijalnu politiku te da je favorizirala „imperijalistička poduzeća“. Tartaglia je uspoređen s Bajamontijem kao „dobar načelnik“, no s nacionalnim osjećajima suprotnim pučanstvu. Policijsko je raspuštanje zbora i uhićenje nekih pristaša, među njima i Baljkasa, izazvalo veliko nezadovoljstvo i proteste radnika koji su pozvali glasače da im glasovima pruže najbolji odgovor na „policijsku provokaciju“. ¹⁵²

HSS je, umjesto javne skupštine zabranjene od vlasti, tjedan dana uoči izbora održala zatvoreni zbor. Glavni govornik na zboru bio je potpredsjednik stranke Josip

147 *Jadranska pošta*, 6. XI. 1928., poseban prilog; *Jadranska pošta*, 10. XI. 1928., 4.

148 *Jadran*, 9. XI. 1928., 1.

149 *Novo doba*, 5. XI. 1928., 3; *Jadranska pošta*, 6. XI. 1928., 2.

150 *Jadran*, 9. XI. 1928., 2; *Jadranska pošta*, 17. XI. 1928., 6; *Jadran*, 22. XI. 1928., 5; Z. Matijević, n. dj., 282.

151 *Radnički odjek*, 15. XI. 1928., 1-4.

152 *Radnički odjek*, 15. XI. 1928., 2-4; *Jadranska pošta*, 16. XI. 1928., 3.

Predavec koji je naglasio da na općinskim izborima treba zanemariti lokalne stvari i u prvom planu imati borbu hrvatskog naroda, čiji je jedini i sigurni temelj hrvatsko seljaštvo, i Splita kao hrvatskog grada koji jednog dana može postati prijestolnica. Split odlučuje, ustvrdio je Predavec, hoće li ići za ili protiv hegemonizma, poručivši da je propala splitska politika kojom se nije željelo zamjeriti Beogradu. U vezi s neuspjelim pregovorima s federalistima i radnicima poručio je da je HSS njih odbila jer je držala da na izborima svaka stranka treba nastupiti sa svojim programom. Berković je, pak, istaknuo da Split ima priliku odužiti se Radićevoj ljubavi prema gradu te skinuti masku koja ga je „deset godina zastirala“ pozivajući okupljene da glasuju za HSS, HFSS ili RSRS, što SDS nije željela komentirati.¹⁵³

Predizborni su proglašeni Tartagliine liste objavljeni tijekom studenog u dva navrata u *Novom dobu*. U njima je odbačena teza o općinskim izborima kao političkim te naglašena važnost da „najbolji i najizuzetniji ljudi“, bez obzira na stranačku pripadnost vrše dužnosti u općinskom vijeću. Program Tartagliine liste, nastavlja proglaš, predstavlja njegovih dosadašnjih deset godina upravljanja Splitom tijekom kojih je Tartaglia svojim „neumornim radom“ daleko od političkih borbi stvorio djela „neprolazna značaja“ te uvijek isticao, i isticat će „hrvatski karakter Splita i široku jugoslavensku misao“.¹⁵⁴ Na javnom zboru liste govornici su isticali Tartaglinu ulogu u razvoju Splita i „neuzdrmanu“ hrvatsku misao u njoj. Sam se Tartaglia u održanom govoru založio za depolitizaciju općina vjerujući da stranačka borba sprječava napredak općine te poručio da je cilj njegove liste napredak Splita. Navode o „zatajivanju hrvatstva“ za vrijeme vršenja gradonačelnike funkcije oštro je odbacio. *Novo doba* tvrdilo je da je zbor bio „najljepša manifestacija za ispravno shvaćeno hrvatstvo“.¹⁵⁵

Posljednja je održana predizborna skupština bila federalistička. Na njoj su glavni govornici bili Ante Pavelić odvjetnik i Milovan Žanić¹⁵⁶ koji je u govoru poručio da su izbori politički te istaknuo da je cilj HFSS-a „narodna i politička samostalnost hrvatskog naroda“ što je izazvalo policijskog predstavnika na raspuštanje zbora. Pavelić je poručio da Trumbić i sve njegove pristaše žele slobodnu Hrvatsku i Split u njoj te je vjerovao da je raspuštanje zbora bilo unaprijed planirano kako bi se stekao dojam da Trumbić ne znači puno u Splitu,¹⁵⁷ dok je *Obzor* tvrdio da je postupak policije

153 *Jadranska pošta*, 12. XI. 1928., 2; *Novo doba*, 12. XI. 1928., 4-5; *Novosti*, 12. XI. 1928., 4; *Hrvat*, 13. XI. 1928., 2; *Obzor*, 13. XI. 1928., 4; *Novo doba*, 14. XI. 1928., 4.

154 *Novo doba*, 6. XI. 1928., 5; *Novo doba*, 9. XI. 1928., 4; *Novo doba*, 10. XI. 1928., 4.

155 *Novo doba*, 11. XI. 1928., 4; *Jadranska pošta*, 12. XI. 1928., 3; *Novo doba*, 12. XI. 1928., 1-3; *Novo doba*, 16. XI. 1928., 3.

156 Antić ističe da je ulaskom u Hrvatski seljački klub HFSS počela voditi usuglašenu politiku s HSS-om, no da ona nije bila u potpunosti prihvaćena od nekih članova, posebice od Žanića koji se isticao svojim radikalizmom. Vidi: Lj. Antić, n. dj., str. 205-206.

157 *Novo doba*, 16. XI. 1928., 2; *Hrvat*, 17. XI. 1928., 1; *Hrvat*, 18. XI. 1928., 1-2; *Novosti*, 17. XI. 1928., 19; *Obzor*, 17. XI. 1928., 5.

izazvao veliko ogorčenje u Splitu jer mu je cilj bio onemogućavanje hrvatske pobjede na izborima.¹⁵⁸

Mjesna organizacija SDS-a odbila je prijedlog HSS-a o zajedničkom povezivanju lista držeci da bi ono moglo dovesti do zbunjivanja birača stranke, uz podsjećanje da je ranije mjesni HSS odbio njihov isti prijedlog. HSS je, stoga, možda već i ranije, povezoa listu s HFSS-om i radnicima koji su to držali „čisto beznačajnom tehničkom prirodno“, pozvavši glasače da glasuju za RSRS. Uz to, mjesni HSS isključio je jednog člana zbog „protustranačkog držanja“, na što je potonji u otvorenom pismu odgovorio da je isključen zbog kritiziranja odnosa HSS-a prema SDS-u na javnoj skupštini i izboru liste kandidata.¹⁵⁹

Glasine o mogućoj suradnji privrednika i Tartagliine liste potvrđene su kada je Tartagliina lista uputila pismo mjesnim privrednicima u kojem je ponudila zajednički izlazak na izbore zbog isticanja komunalne politike u prvom planu, no privrednici su ponudu „većinom glasova“ odbili kako bi ostali „dosljedni zaključku o samostalnom istupu i što jačom afirmacijom“.¹⁶⁰

Vodstvo SDK uoči izbora je poslalo otvorene poruke. Svetozar je Pribičević izbore držao političkim, a ne komunalnim te je istaknuo da se građani Splita ne smiju dati „zavarati i obmanuti“ Tartagliinim proglašima političkog karaktera jer će glasove za Tartagliinu listu, koja gleda samo vlastite interese i ne može zastupati jugoslavensku misao, „beogradska vlada izrabiti u svoje svrhe“. Interesi Splita ne mogu se odijeliti od narodnih interesa pa bi pobjeda SDK, zaključio je, odjeknula kao „pobjeda narodne politike i pravi odgovor naroda na sve što se u državi odigralo otkako je osnovana SDK“. Vladko je Maček poručio da će izbori, koje je također u prvom redu držao političkim, dati odgovor na pitanje hoće li „jedan od najstarijih hrvatskih gradova poći usporedo s ostalim gradovima i s narodom“ te je izrazio žaljenje što uoči izbora osobno nije mogao posjetiti Split – „najhrvatskiji i najseljčkiji grad“. Ante Trumbić pozvao je „Hrvate općine Split“ da ne zaborave važnost izbora za rješenje hrvatskog pitanja, uvjeren u „sjajnu pobjedu hrvatstva, dostojnu starodrevnog Splita“.¹⁶¹

Obzor se u posebnim člancima često osvrtao na zbivanja u Splitu. Neuspjeli pregovori – bilo SDK ili HSS-a, HFSS-a i radnika – što je u „interesu Hrvata“ bila *Obzorova* želja, označeni su velikom pogreškom koju može iskoristiti Tartagliina lista. Cilj Splita na izborima, poručuje *Obzor*, treba biti borba protiv centralističkog sistema koji je sprječavao njegov razvitak i to stvaranjem „jake i kompaktne hrvatske većine“ koja će voditi komunalnu politiku u čvrstoj vezi s ostatkom Hrvatske. *Obzor* je prognozirao rezultate izbora pa je vjerovao da će u slučaju izlaska više od 60 % birača glasove sasvim sigurno

158 *Obzor*, 18. XI. 1928., 5.

159 *Obzor*, 11. XI. 1928., 1; *Novo doba*, 11. XI. 1928., 4; *Jadranska pošta*, 12. XI. 1928., 3; *Radnički odjek*, 15. XI. 1928., 4; *Jadranska pošta*, 15. XI. 1928., 3; *Jadranska pošta*, 17. XI. 1928., 2.

160 *Privrednička riječ*, 10. XI. 1928., 1-2; *Jadranska pošta*, 15. XI. 1928., 3.

161 *Jadranska pošta*, 16. XI. 1928., 1; *Novo doba*, 16. XI. 1928., 1; *Novosti*, 16. XI. 1928., 1-2; *Jadranska pošta*, 17. XI. 1928., 3; *Hrvat*, 18. XI. 1928., 1.

dobiti SDK, a da će u slučaju manjeg izlaska pozicije ostati iste kao i prije.¹⁶² Najvažnije je izborno pitanje prema *Obzoru* bilo hoće li Split postati „hrvatski“, odnosno hoće li vlast preuzeti HSS i HFSS u suradnji s radnicima, što želi jedan dio HSS-a, ili sa SDS-om. Problem suradnje sa SDS-om očitovao se u tome što hrvatskim strankama smeta njihov „jugoslavenski verbalizam“, dok SDS-u smeta „borbeno hrvatstvo“. Postoji mogućnost, naglašava *Obzor* na kraju, da se SDS ne uvrijedi ponašanjem HSS-a pa da sklopi suradnju s Tartagliom zbog njegova „jugoslavenskog patriotizma i državnog jedinstva“.¹⁶³

Radikalna *Država* vjerovala je da će izbori odgovoriti na pitanje je li Split spreman nastaviti svoj život „kao predstavnik jugoslavenske misli i pobornik nacionalnoga jedinstva Hrvata i Srba“. U slučaju negativnog odgovora, Split će umjesto „velikog trgovačkog centra“ postati „veliko selo“, nastavljaju radikali te zaključuju da će za njih glasovati „svi ostali vjerni ideji narodnog jedinstva“ koji, uz to, žele dobro i napredak Splita, uvjereni da će na izborima „ispravan rad NRS pobijediti“.¹⁶⁴ No, radikali u predizbornoj kampanji nisu održali nijedan zbor ili izborni sastanak pa je bilo upitno na čemu temelje svoj optimizam.

Novo doba također se serijom posebnih članaka osvrnulo na izbore. U njima je ponovno upozorilo na važnost izvanstranačkog upravljanja općinom, pohvalilo dosadašnji Tartagliin rad te opovrgnulo Mačekovu i Pribičevićevu poruku o važnosti pobjede hrvatstva, odnosno o mogućnosti izrabljivanja Tartagliine liste od strane Beograda podsjećajući na ranije Tartagliino i Račićevo odbijanje sudjelovanja u neutralnoj vladi.¹⁶⁵ Uzdižući kandidate na Tartagliinoj listi, *Novo doba* vjeruje da samo oni Splitu mogu osigurati napredak kojim bi postao centralna luka te time izvršavao „svoju nacionalnu zadaću u opsegu koji mu kao drevnom hrvatskom gradu pripada“. Mačekovo označavanje Splita seljačkim gradom oštro je odbačeno zbog njegovih gradskih, a ne seoskih interesa, dok je za težake istaknuto da ne mogu upravljati Splitom zbog „ograničenog horizonta“, nedostatka škole i kulture.¹⁶⁶ Naglašavanje Tartagliina imena nije „rekompencija njegovih zasluga“, napominje *Novo doba*, već posljedica njegovog uspješnog rada i želje građanstva te na kraju poručuje da kao „neovisno glasilo javnog mišljenja“ drži svojom „moralnom dužnošću“ pozvati građane da povjerenje poklone Tartagliinoj listi koja daje „stvarne garancije očuvanja težnja hrvatskog naroda te dobre i zdrave komunalne politike“.¹⁶⁷

No, dan uoči izbora u *Jadranskoj pošti* javio se određeni *Splićanin* koji je tvrdio da Tartaglia nije jedini zaslužan za napredak Splita te mu je, uz to, zamjerao „precjenjivanje ličnosti“ i „neobično upornu i nametljivu agitaciju“ kojom traži da mu građani „kao kompenzaciju“ ponovno predaju općinsku upravu u ruke. Nasuprot Tartaglie, istaknuo je zasluge Josipa Smodlake i Ante Trumbića, a dužnošću Splita držao je glasovanje za

162 *Obzor*, 9. XI. 1928., 5.

163 *Obzor*, 17. XI. 1928., 5; *Obzor*, 18. XI. 1928., 1.

164 *Država*, 10. XI. 1928., 3; *Država*, 17. XI. 1928., 2.

165 *Novo doba*, 15. XI. 1928., 3; *Novo doba*, 16. XI. 1928., 3.

166 *Novo doba*, 17. XI. 1928., 3.

167 *Novo doba*, 17. XI. 1928., 3.

SDK vjerujući da Tartaglia i njegova lista, pod ovakvim režimom, ne mogu promicati interese grada.¹⁶⁸

Rezultati izbora i izborni odjek

Na općinske izbore održane 18. studenog 1928. nastupilo je 11 izbornih lista: Gradska lista SDS, Lista dr. Ive Tartaglie, HSS, HFSS, NRS, HPS, RSRS, Privrednička lista, Seoska lista SDS, Solinska seljačka stranka te Solinska nezavisna lista. Posljednje dvije bile su povezane s Tartaglinom listom, što se prema *Obzoru*, saznalo tek poslije izbora.¹⁶⁹ Rezultati su bili sljedeći:

Tablica 3: Rezultati općinskih izbora održanih 1928. na području splitske općine

IZBORI 1928.	Grad Split – glasovalo 66,21 % birača	Splitska sela – glasovalo 71,63 % birača	Splitska općina – glasovalo 67,44 % birača	Broj mandata
SDS	13,13 %	0,48 %	10,08 %	4 ¹⁷⁰
Dr. Ivo Tartaglia	13,47 %	22,69 %	15,7 %	8 ¹⁷¹
HSS	21,2 %	27,64 %	22,75 %	10 ¹⁷²
HFSS	17,87 %	12,21 %	16,5 %	7 ¹⁷³
NRS	7,29 %	1,43 %	5,87 %	2 ¹⁷⁴
Solin. seljačka	0,51 %	4,05 %	1,36 %	0
Privrednička	1,74 %	0,6 %	1,46 %	0
RSRS	20,34 %	10,36 %	17,94 %	7 ¹⁷⁵
HPS	3,52 %	2,8 %	3,35 %	1 ¹⁷⁶
Seoska SDS	0,21 %	12,45 %	3,16 %	2 ¹⁷⁷
Solin. nezavisna	0,72 %	5,42 %	1,85 %	0

(Izvor: *Jadranska pošta*, 19. XI. 1928., 1)

168 *Jadranska pošta*, 17. XI. 1928., 2.

169 *Obzor*, 20. XI. 1928.

170 Prvislav Grisogono, Marin Ferić, Vladimir (Vlado) Matošić i Duje Ivanišević.

171 Ivo Tartaglia, Voriš Matković, Jakša Račić, Dujam Mikačić, Jozo Domić, Roko Čulić, Dane Matošić i Umberto Fabris.

172 Josip Berković, Duje Šore, Paško Kaliterna, Ivan Podrug, Blaž Katić, Silvestar Giunio, Luka Čulić (koji se odrekao u korist Marina Katunarića), Mate Perasović, Ivan Tente, Ante Kuzmanić.

173 Ante Trumbić, Jakov Čulić, Ivo Cuzzi, Vjekoslav Ivanišević, Kajo Jelaska, Ivan Marović (koji se odrekao u korist Ante Bobana) i Dragutin Čulić.

174 Jozo Arambašin i Jovo Margetić.

175 Vicko Jelaska, Kajo Parač (koji se odrekao u korist Ante Krstulovića), Pave Dvornik, Ivo Baljkas, Jozo Kljaković-Gašpić, Grgo Aljinović i Marin Pržina.

176 Dragutin Bartulica.

177 Rikard Ivić i Miro Benzon.

Tablica 4: Zanimanja kandidata glavnih stranaka

Zanimanja	osobe sa završenim fakultetom i visokom školom	trgovci i obrtnici	težaci	državni činovnici	umirovljenici	radnici i ostala zanimanja
Gradska SDS	14,63 %	48,78 %	2,44 %	21,95 %	12,2 %	–
Tartaglia	35,37 %	34,15 %	21,95 %	3,66 %	3,66 %	–
HSS	4,88 %	25,61 %	51,22 %	15,85 %	1,22 %	1,22 %
HFSS	9,76 %	51,21 %	26,83 %	2,44 %	6,1 %	3,66 %
NRS	29,27 %	29,27 %	–	34,15 %	4,88 %	2,44 %
RSRS	–	32,93 %	62,2%	–	–	4,88 %
HPS	25,6 %	32,93 %	14,63 %	7,32 %	8,54 %	10,98 %
Seoska SDS	3,75 %	26,25 %	54,88 %	3,75 %	2,5 %	7,5 %

(Izvori: *Jadranska pošta*, 22. X. 1928., 3; *Jadranska pošta*, 23. X. 1928., 2; *Jadranska pošta*, 26. X. 1928., 3; *Jadranska pošta*, 29. X. 1928., 3; *Jadranska pošta*, 31. X. 1928., 2; *Novo doba*, 2. XI. 1928., 4)

Glavni razlog izlaska većeg broja birača u odnosu na ranije izbore svakako su događaji u zemlji izazvani atentatom u skupštini jer je porast glasova išao najviše u korist opozicijskih stranaka.¹⁷⁸ *Obzor* je to tumačio sve aktualnijim „hrvatskim pitanjem za široke narodne slojeve Splita“.¹⁷⁹ Uočavamo da su HSS i HFSS porasli u samom gradu, no u splitskim selima zabilježili su pad u korist Tartaglie i njegovih seoskih lista te seoske liste SDS-a. Pad HFSS-a, posebice u selima, uvjetovan je i disidentima koji su prešli kod Tartaglie. Iako je *Obzor* tvrdio da je pad HPS-a (s 4,32 % na 3,35 % glasova) u odnosu na prethodne izbore znak da narod ne odobrava politiku Korošca, Matijević zbog neznatnog pada vjeruje da se većina HPS-ovih birača nije protivila Barićevu ulasku u vladu.¹⁸⁰ Radikalima je spočitano da su glasove dobili od „poslijeratnih doseljenika, državnih činovnika i Rusa“ i to kako bi osigurali karijeru.¹⁸¹ Primijetimo li sastav kandidata prema zanimanjima onda vidimo da optužbe u pogledu državnih činovnika imaju uporište budući da je NRS na svojoj listi imala najviše državnih činovnika, a niti jednog težaka. Nije na odmet ni spomenuti da je prije izbora bilo više od 500 zahtjeva za

178 Veće sudjelovanje seljaka na općinskim izborima u hrvatskom međuratnom razdoblju Suzana Leček vidi u sve većoj politizaciji hrvatskog seljaštva. Vidi: Suzana Leček, *Selo i politika. Politizacija hrvatskog seljaštva 1918-1941, Hrvatska politika u XX. stoljeću*, Zagreb 2004.

179 *Obzor*, 21. XI. 1928., 5.

180 Z. Matijević, n. dj., str. 283.

181 *Naše selo*, 26. XI. 1928., 1.

upisivanje u biračka mjesta.¹⁸² Više od 60 % težaka na radničkoj listi posljedica je, kako vjeruje Jelaska Marijan na temelju tvrdnji Drage Gizdića, „čvršćeg uporišta splitskih komunista među težacima i obrtnicima u gradu, nego među tvorničkim radnicima“.¹⁸³ Rudolf je Horvat splitske općinske izbore držao, uz općinske izbore u Bosni i Hercegovini, „drugim udarcem beogradskoj vladi“.¹⁸⁴

HSS je, možemo reći, nakon oblasnih izbora pokazivala znakove sigurna oporavka i gotovo sigurno bi i bez atentata u Narodnoj skupštini na sljedećim izborima dobila veći broj glasova, posebice što je stvaranje SDK i smrt Stjepana Radića među intelektualcima značilo sve veće prihvaćanje „seljačke“ ideologije.¹⁸⁵ SDS je porasla u odnosu na ranije općinske izbore, no pala u odnosu na skupštinske, što je vjerojatno bila posljedica spora unutar Orjune, iako je imala jasno razjašnjeni komunalni program i jaku ličnost u obliku Grisogona. Usporedimo li ranije izbore na području grada Splita, možemo uočiti da bi komunisti često u slučaju slabijeg izbornog rezultata glasove gubili u korist HSS-a, iako u ovom slučaju, drži Gizdić, a preuzima Jelaska Marijan, razloge slabijih rezultata trebamo tražiti i u pritisku režima prema komunistima te sukobu Vicka Jelaske s CK KPJ.¹⁸⁶ Tartaglia je dobio manji broj glasova nego 1926., no pridodamo li njegovom rezultatu rezultat radikala koji su zajedno nastupili kao dio Građanskog bloka 1926., dobit ćemo isti rezultat, što samo potvrđuje ranije navode Jelaske Marijan kako Tartaglia, unatoč uspjesima općinske uprave, „kao izvanstranačka osoba nije mogao vezati veći broj birača“.¹⁸⁷

Izborni ishod u novinama diljem zemlje popraćen je oduševljenjem ili razočaranjem. Oduševljeni su bili: *Jadranska pošta*, koja je rezultate pozdravila zbog „afirmiranja ispravne hrvatski orijentirane politike“, istaknuvši svoj skromni udio u njoj;¹⁸⁸ federalistički *Hrvat*, koji je govorio o „hrvatskoj pobjedi“ i demonstraciji „političkog i nacionalnog hrvatstva Splita“;¹⁸⁹ *Obzor*, ističući „trijumfalnu pobjedu hrvatskih stranaka i SDS-a“, odnosno „slom režimskih stranaka“ i „hrvatski Split“ koji je postao

182 *Novo doba*, 10. IX. 1928., 2.

183 Drago Gizdić, O razvoju dalmatinske cementne industrije i o klasnoj borbi u njoj do početka narodnooslobodilačke borbe, *Zbornik instituta za historiju radničkog pokreta*, sv. 1., Split 1970, str. 151-152; Z. Jelaska Marijan, n. dj., str. 119.

184 R. Horvat, n. dj., str. 421-422.

185 Vidi: Zorica Stipetić – Marijan Maticka, Odnos selo – grad u interpretaciji intelektualaca Hrvatske u međuratnom razdoblju, *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb 1974, br. 1., str. 7-25.

186 Jelaska Marijan navodi da je Oblasni komitet s Jelaskom na čelu odlučio izaći na općinske izbore zajedno s disidentima, no ranije je navedeno da su disidenti nakon atentata u Skupštini i smrti Stjepana Radića odlučili vratiti se u maticu stranke. U listopadu je donesena odluka o raspuštanju mjesne disidentske organizacije HSS-a te je upućen poziv njezinim pristašama da se vrate u maticu stranke, iako je pučkaški *Jadran* tvrdio da HSS nije želio natrag primiti Petra Đirlića, vođu disidenata. Također, na kandidatskoj listi RSRS-a, a ni na ostalima, ne nalazimo imena istaknutih disidenata poput spomenutog Đirlića, Damjana Sokola ili Petra Bulata koji su se ranije javljali. Vidi: *Jadranska pošta*, 1. X. 1928., 5; *Jadran*, 18. X. 1928., 3; D. Gizdić, n. dj., 251; Z. Jelaska Marijan, n. dj., str. 131.

187 Z. Jelaska Marijan, n. dj., str. 120.

188 *Jadranska pošta*, 19. XI. 1928., 1; *Jadranska pošta*, 21. XI. 1928., 3.

189 *Hrvat*, 20. XI. 1928., 1; *Hrvat*, 21. XI. 1928., 2.

čvrsto vezan uz Zagreb i hrvatsku narodnu borbu¹⁹⁰ te *Novosti* koje su također govorile o pobjedi „hrvatstva“ u nekada „najjugoslavenskiem gradu“ i teškom porazu vladinih stranaka.¹⁹¹

S druge strane, nezadovoljni su bili: radikalna *Država* koja je Splitu poručila da je „pokazao svoje pravo lice“, odnosno prestao nositi titulu „najjugoslavijenskog grada“ jer se izjasnio za politiku „uskog hrvatskog separatizma i destruktivnu politiku komunizma“ čime je postao „separatističko-komunistički grad“;¹⁹² demokratska *Slobodna tribuna* je, citiravši izborne rezultate, tvrdila da „režimske stranke“ nisu doživjele toliki poraz, tvrdeći da će se „pobjeda vidjeti u pravoj svjetlosti tek kada počne rad“, aludirajući time na moguću neslogu unutar SDK;¹⁹³ pučkaški je *Jadran* istaknuo da SDK nije ostvarila pobjedu kakvu prikazuje, iako je pozdravio mogućnost da HSS ustroji hrvatsku općinsku upravu.¹⁹⁴ *Novo doba*, pak, je naglasilo kako u političkim i privrednim krugovima Beograda vlada mišljenje kako je „velika šteta za Split i opću regionalnu stvar“ što Tartagliina lista nije dobila dovoljan broj glasova kojim bi sudjelovala u sastavu nove općinske uprave, čime se građanstvo Splita „pokazalo nezahvalno prema svom dugogodišnjem zaslužnom načelniku“.¹⁹⁵ Natpise o Tartagliinom izbornom porazu *Novo doba* je oštro odbijalo, kao i tvrdnje o „pobjedi hrvatstva“, već je na izborne rezultate gledalo kao nastavak dosadašnjeg stanja u državi.¹⁹⁶ *Politika* je u svome kratkom izvješću usporedila rezultate s posljednjim skupštinskim izborima, što je značilo da je SDS dobila manji broj glasova,¹⁹⁷ dok su privrednici istaknuli da staleška svijest „još nije ovladala svakim pojedincem“ te da će ubuduće vršiti strožu kontrolu svojih suradnika.¹⁹⁸

Politikino pisanje oštro je opovrgnuo Pribičević poručivši da su općinski i skupštinski izbori dvije različite stvari. Uz to je naglasio i da su vladajuće stranke doživjele „debakl“, a s njima i Tartaglia koji je „podbacio“, te da je na izborima „najbolje ilustrirano raspoloženje Splita i cijele Dalmacije“, koje znači osudu režima, očekujući da SDK tvori novu općinsku upravu.¹⁹⁹ Trumbić je u pismu upućenom mjesnoj HFSS koje donosi Krolo komentirao da izbori nisu ispali „onakva pobjeda hrvatstva kakva je trebala biti“, vjerujući da je za još veći uspjeh trebalo postaviti zajedničku listu te upozorivši da i dalje u prvom planu treba imati borbu za hrvatstvo Splita, a ne komunalnu politiku.²⁰⁰

190 *Obzor*, 20. XI. 1928., 1, 5; *Obzor*, 21. XI. 1928., 5.

191 *Novosti*, 20. XI. 1928., 2.

192 *Država*, 21. XI. 1928., 1.

193 *Slobodna tribuna*, 23. XI. 1928., 2.

194 *Jadran*, 22. XI. 1928., 3.

195 *Novo doba*, 20. XI. 1928., 1.

196 *Novo doba*, 21. XI. 1928., 3.

197 *Politika*, 19. XI. 1928., 6.

198 *Privrednička riječ*, 24. XI. 1928., 1.

199 *Novosti*, 19. XI. 1928., 1; *Jadranska pošta*, 19. XI. 1928., 1; *Novosti*, 20. XI. 1928., 1; *Obzor*, 21. XI. 1928., 5.

200 P. Krolo, n. dj., 149-150.

Pregovori oko sastavljanja nove općinske uprave i konstituirajuća sjednica općinskog vijeća

Kao i na prošlim općinskim izborima, i sada su uoči konstituirajuće sjednice općinskog vijeća vođeni pregovori oko sastava općinske uprave, no sada u potpuno drugačijem tonu. Savezništvo između HSS-a i HFSS-a bilo je dogovoreno, no pitanje je bilo hoće li trećeg stranačkog partnera u upravi činiti radnici ili SDS.

Suradnju je s radnicima, a bez SDS-a, zagovarao federalistički *Hrvat*, dok su *Novosti* i *Obzor* vjerovali da će novu općinsku upravu tvoriti HSS, SDS i HFSS kojima bi se eventualno pridružili i radnici.²⁰¹ *Novo doba* zagovaralo je suradnju s Tartagliinom grupom, pitajući se hoće li SDS suradnjom prihvatiti tezu da je jugoslavenstvo u Splitu „definitivno pokopano“.²⁰²

Dok je *Obzor* i dalje govorio o mogućnosti pridruživanja radnika SDK-u sastavu nove općinske uprave, *Novo doba* donijelo vijest da radnici ne žele sudjelovati u općinskoj upravi u kojoj bi bili i predstavnici SDS-a zbog suprotnih „socijalnih nazora“ te da će novu općinsku upravu činiti HSS, HFSS i SDS.²⁰³ Vijest je potvrđena u *Obzoru*, no kao razlozi nesudjelovanja prvotno su navedene eventualne poteškoće, kao i želja radnika za slobodom u pitanjima komunalne politike, a kasnije da je SDK odustala od suradnje s radnicima iz „taktičkih razloga“.²⁰⁴ U izvještaju *Jadranske pošte* se navodi da su radnici odlučili čvrsto biti u opoziciji te podupirati samo radničke interese. HPS se izrazila spremna pomoći hrvatsku većinu u općinskoj upravi, izazivši usput žaljenje što se sve hrvatske stranke nisu povezale.²⁰⁵ Sam Trumbić je vjerovao da bi najbolja kombinacija bila koalicija HSS-a, HFSS-a, SDS-a i radnika jer bi u slučaju poništenja radničkih mandata i dalje ostala većina, no naglasio je da sa SDS-om treba sklopiti sporazum kako bi se istaknuo hrvatski značaj grada.²⁰⁶

U pregovorima koji su vođeni otvoreno pitanje bilo je oko broja pojedinih prisjednika, no naposljetku je dogovoreno da će HSS dobiti gradonačelničko mjesto koje će pripasti Berkoviću i dva prisjednika,²⁰⁷ HFSS kao druga najjača stranka donaćelničko mjesto i jednog prisjednika,²⁰⁸ a dva prisjednika²⁰⁹ dobila je i SDS.²¹⁰ Grisogono je izjavio da su pregovori završeni jednoglasno s potpunim uspjehom, odbacivši teorije o sukobu unutar SDS-a između jugoslavenstva i antijugoslavenstva te poručivši da titula gradonačelnika

201 *Obzor*, 20. XI. 1928., 5; *Novosti*, 20. XI. 1928., 2; *Hrvat*, 21. XI. 1928., 2.

202 *Novo doba*, 21. XI. 1928., 3.

203 *Obzor*, 21. XI. 1928., 1; *Novo doba*, 22. XI. 1928., 5.

204 *Obzor*, 23. XI. 1928., 1; *Obzor*, 26. XI. 1928., 5.

205 *Jadranska pošta*, 22. XI. 1928., 3.

206 P. Krolo, n. dj., str. 150.

207 Paško Kaliterna i Marin Katunarić.

208 Jakov Čulić (koji je donaćelničko mjesto vršio i u prošloj općinskoj upravi) i Ivan Cuzzi.

209 Prvislav Grisogono i Duje Ivanišević.

210 *Obzor*, 22. XI. 1928., 1; *Obzor*, 23. XI. 1928., 1; *Novo doba*, 23. XI. 1928., 4.

više neće „kulminirati s pokrivanjem predsjedništva raznih važnih institucija“,²¹¹ aludirajući time na Tartagliino ranije djelovanje.²¹² No, suprotnosti unutar stranke su postojale jer mjesni SDS na sastanku nije jednoglasno prihvatio suradnju s HSS-om i HFSS-om budući da je postojala skupina koja je zagovarala suradnju s Tartagliom. Jednoglasnost nije vladala ni unutar HSS-a jer su neki neimenovani članovi stranke predložili suradnju s radnicima u znaku naglašavanja „hrvatskog ljevičarstva“, no njihov je prijedlog bio odbačen, kao i „neobavezni pregovori“ s Tartagliinim pristašama.²¹³ Sve ovo pokazuje nam kako su unatoč službenim izjavama postojale mnoge nesuglasice i razlike unutar SDK zbog kojih nam odluka o samostalnom istupu postaje jasnija.

Sporazumom nove općinske uprave dogovoreno je da će se na općinskoj zgradi vijoriti jugoslavenska i hrvatska zastava te da će se uprava voditi iskrenom željom za napredak grada. Prema pisanju zagrebačkih novina, odlučeno je i da će osnova rada biti deklaracija SDK od prvog kolovoza, odnosno da će se nova općinska uprava rukovoditi prema odlukama vodstva SDK, te da će proglasi i manifestacije biti u duhu hrvatskog karaktera i značaja Splita iako je SDS tražila da se naglasi da se neće „proskribirati jugoslavenstvo“. Dogovoreno je i da će Jugoslavenski sokol dočekivati SDS-ovi članovi uprave, a HSS i HFSS Hrvatski sokol.²¹⁴ No, za razliku od *Jadranske pošte* koja je govorila o slozi i lako postignutom sporazumu,²¹⁵ radikali su tvrdili da su pregovori bili teški jer su se radićevci i federalisti žestoko protivili Grisogonovu ulasku u općinsku upravu, ponovivši glasine o nevoljnosti suradnje HSS-a i HFSS-a sa SDS-om.²¹⁶ O sličnome je govorila i *Politika* koja je tvrdila da su se pregovori „otegli“ zbog posebnih uslova nacionalnog karaktera“ od strane SDS-a koji su naposljetku prihvaćeni.²¹⁷

Konstituirajuća je sjednica novog općinskog vijeća održana tjedan dana nakon izbora.²¹⁸ Dobivši dvadeset i tri glasa u izboru, Josip Berković službeno je potvrđen za novog splitskog gradonačelnika.²¹⁹ U zahvalnom je govoru Berković naglasio da će Split sada „nepokolebljivo stajati“ uz politiku SDK, odnosno da Beograd kod „ogromne većine Hrvata splitske općine“ više neće imati „oslonac za svoju politiku“. Govor je završio porukom da nova općinska uprava nema konkretan program svoga rada, već da će on biti

211 *Obzor*, 26. XI. 1928., 5.

212 Tartaglia je, primjerice, 1925. godine vršio funkciju predsjednika raznih dobrotvornih udruga poput Javne dobrotvornosti, Pučke kuhinje i Caritasa. Vidi: *Splitski almanah i adresar za godinu 1925.*, str. 85.

213 *Obzor*, 24. XI. 1928.; *Obzor*, 25. XI. 1928.; *Obzor*, 26. XI. 1928.

214 *Novosti*, 24. XI. 1928., 7; *Novosti*, 25. XI. 1928., 8, *Obzor*, 26. XI. 1928., 1.

215 *Jadranska pošta*, 24. XI. 1928., 4.

216 *Država*, 24. XI. 1928.; 3.

217 *Politika*, 25. XI. 1928., 3.

218 Jedinu vijećnik koji je nedostajao na sjednici bio je Ante Trumbić.

219 U glasovanju su Tartaglia (koji je – kako naglašava *Novo doba* - apstinirao pri izboru) i Jelaska dobili po sedam, a Arambašin dva glasa. Vijećnik HPS-a Bartulica također je glasovao za Berkovića kao gradonačelnika, no nije glasovao za SDS-ove općinske prisjednike koji su sveukupno dobili dvadeset i dva glasa, za razliku od HSS-ovih i HFSS-ovih koji su dobili po dvadeset i tri glasa. *Novo doba*, 26. XI. 1928., 2-3.

uvjetovan potrebama građana, u prvom redu onih najugroženijih. Radnički je vijećnik Vicko Jelaska potom pročitao Deklaraciju radničkih vijećnika.²²⁰ U nastavku je sjednice radikalni vijećnik Arambašin predložio da se pošalje brzojav kralju Aleksandru, iako je to ranije napravila općinska uprava, što je *Jadranska pošta* tumačila pokušajem da si NRS prisvoji „pečat dinastičnosti“. *Država* je optužbe oštro odbila zažalivši nad aktualnim stanjem u Splitu pitajući se gdje je nestao „njegov stari patriotizam“.²²¹

Berković je u brzojavima upućenim Mačeku posebice te Mačeku i Pribičeviću poručio da će Split „neustrašivo koracati u borbu do konačne pobjede hrvatskog naroda“, odnosno da će vijećnici Splita biti čvrsto uz SDK do „potpune pobjede ravnopravnosti svih Hrvata, prečanskih Srba i Slovenaca u smislu zaključaka od 1. kolovoza“.²²²

Osvrt na konstituirajuću sjednicu i izbor nove općinske uprave dali su i režimski listovi. Demokratska *Slobodna tribuna* spočitala je Berkoviću da u svome nastupu nije donio nikakav komunalni program, ironizirala dio sporazuma oko pitanja zastava, te na kraju poručila da je „prava uvreda za hrvatstvo“ kada se kaže da se ono treba čuvati u gradu u kojem ima „95 % Hrvata“, i to od strane „Orjuno – Pribičevićevaca“.²²³ Pučkaški je *Jadran* tvrdio da splitska općina, zbog ulaska SDS – a u upravu, nije u potpunosti došla u hrvatske ruke. Zanimljivo je i da je *Jadran* Berkovićev „opozicijsko političko-stranački govor“ i Deklaraciju radnika tumačio liberalnijim Korošćevim režimom.²²⁴ Na izbor nove općinske uprave osvrnuli su se i privrednici koji su istaknuli da novu upravu očekuju „teški zadaci“ zahtijevajući niže gradske poreze i povećanje zaposlenja, te naglasivši da je uspjeh stare uprave bio što je sprječavala ulazak politike u vijeće.²²⁵

Postizborne polemike i događaji do diktature

Usporedno s pregovorima oko sastava nove općinske uprave, u tisku još su se javljali pojedinačni osvrti i polemike na izbore. Na spomenuto *Državino* pisanje o nedostatku patriotizma u Splitu i optužbe da je potpuno zaboravio obilježiti deset u obljetnicu

220 U Deklaraciji je istaknuto da je u novoj državi „sahranjen minimum općinske autonomije“, ideja narodnog jedinstva označena je „lažnom etiketom nasilničke velikosrpske autonomije“, dok je splitska općina optužena da je čuvala interese imućnijeg dijela građanstva. Klub vijećnika RSRS, zaključeno je, branit će općinsku samoupravu te stati na stajalištu da su Hrvati jedan narod koji se može koristiti principom samoodređenja, dok će se, imajući u interesu proletere Splita (radnike, seljake i siromašne građane), prema većini odnositi s krajnjim nepovjerenjem te stajati u oštroj opoziciji. HSS je posebno optužena da je suradnjom sa SDS-om odlučila surađivati s „jugoslavenskim elementima“. SVKST, ZOV od 25. studenog 1928., M – 611/III – a.

221 SVKST, ZOV od 25. studenog 1928., M – 611/III – a; *Jadranska pošta*, 26. XI. 1928., 1-2; *Novo doba*, 26. XI. 1928., 2-3; *Obzor*, 27. XI. 1928., 5; *Država*, 29. XI. 1928., 3.

222 *Obzor*, 27. XI. 1928., 1.

223 *Slobodna tribuna*, 30. XI. 1928., 4.

224 *Jadran*, 29. XI. 1928., 1-2.

225 *Privrednička riječ*, 1. XII. 1928., 1.

dolaska srpske vojske²²⁶ – čime je pokazao da „nikad nije bio prožet istinskim nacionalnim duhom“²²⁷ – reagirao je *Obzor* koji je poručio da radikali denunciraju sve one koji „ne pušu u velikosrpski rog“.²²⁸

Ranije spomenuti *Splićanin* javio se i poslije izbora i uspostave nove općinske uprave, ponovno u *Jadranskoj pošti* istaknuvši da se rezultatima izbora Split „solidizirao sa Zagrebom i njegovom politikom“, pokazao „svjesnim svog hrvatskog značaja“ te ostao „vjeran drevnim nacionalnim tradicijama“.²²⁹

Novo doba odbilo je tezu o splitskoj općini koja je konačno postala hrvatska tvrdeći da je nova uprava zadržala isti status. Uz to se, kao „slobodno glasilo javnog mišljenja“, a budući da to nova uprava nije učinila, osjetilo dužnim iskazati zahvalnost staroj općinskoj upravi na čelu s Tartagliom koja je preuzela grad u njegovim najtežim trenucima nakon završetka rata te ga u „beskrajnoj energiji i svetom zanosu“ dovela do značajna napretka.²³⁰

Ovo je izazvalo *Splićanina* na odgovor pa je uskoro između njega i *Novog doba* došlo do polemike u kojoj je *Splićanin* – za koga se ispostavilo da je riječ o Krunoslavu Begi, autoru djela *Grad Split i njegova općina* – tvrdio da su za napredak Splita jednako zaslužni Smodlaka i Trumbić, a ne samo Tartaglia, te da je glasovanje birača za SDK bila „politička i komunalna potreba Splita“ jer je politikom prethodne uprave u širim slojevima pučanstva vladalo veliko nezadovoljstvo. S druge strane, *Novo je doba* Begino djelo isticalo kao glavni argument razvitka Splita pod Tartagliinim vodstvom.²³¹

Prva je redovita sjednica novog općinskog vijeća održana u prvoj polovici prosinca, a na njoj su birani članovi različitih općinskih odbora. Tom prilikom došlo je do nesuglasica između općinske uprave i opozicije oko imenovanja pojedinih članova. Ovo je bila zadnja sjednica općinskog vijeća u ovom sastavu jer je 6. siječnja 1929. kralj Aleksandar Karađorđević uveo diktaturu, ukinuo političke stranke, a umjesto izabranog općinskog vijeća u veljači imenovao nove članove na čelu s novim gradonačelnikom Jakšom Račićem.²³²

226 Srpska je vojska došla u Split 20. studenog 1918., što se svake godine obilježavalo. Vidi: *Novo doba*, 22. XI. 1918., 1-3.

227 *Država*, 24. XI. 1928., 1.

228 *Obzor*, 23. XI. 1928., 5; *Obzor*, 28. XI. 1928., 5.

229 *Jadranska pošta*, 26. XI. 1928., 3.

230 *Novo doba*, 27. XI. 1928., 3.

231 *Jadranska pošta*, 29. XI. 1928., 2; *Novo doba*, 29. XI. 1928., 4; *Jadranska pošta*, 30. XI. 1928., 2; *Novo doba*, 30. XI. 1928., 4; *Jadranska pošta*, 3. XII. 1928., 2; *Novo doba*, 3. XII. 1928., 4; *Jadranska pošta*, 7. XII. 1928., 4; *Novo doba*, 7. XII. 1928., 4; *Jadranska pošta*, 18. XII. 1928., 2; *Novo doba*, 18. XII. 1928., 3.

232 SVKST, ZOV od 10. prosinca 1928., M – 611/III – a *Jadranska pošta*, 11. XII. 1928., 2; *Novo doba*, 11. XII. 1928., 4-5; *Jadran*, 13. XII. 1928., 2; *Novo doba*, 7. I. 1929., 1; B. Radica, n. dj., str. 76-78.

Zaključak

Splitsko općinsko vijeće izabrano na općinskim izborima 1926. nakon atentata u Narodnoj skupštini na Stjepana Radića i zastupnike HSS-a u lipnju 1928. većinom je glasova odlučilo apstinirati pri proslavi Vidovdana što je nagnalo Velikog župana da ga početkom srpnja raspusti i uvede komesarijat. Novi su izbori određeni za sredinu studenoga iste godine, a u predizbornoj borbi postojala je mogućnost da opozicijske stranke – bilo da je riječ o hrvatskim strankama ili o SDK – nastupe zajednički. No, do zajedničkog nastupa nije došlo zbog sve većeg razmimoilaženja oko glavnog cilja borbe. Na izborima je najviše glasova osvojila HSS koja je u odnosu na ranije izbore i prevladanu krizu pokazivala tendenciju većeg broja glasova, no pobjeda je najvećim dijelom uvjetovana atentatom u Narodnoj skupštini. HFSS je u samom Splitu osvojila relativno isti broj glasova kao i na ranijim izborima, iako je u splitskim selima zabilježila manji pad zbog disidenata koji su je napustili. Stabilnu i malu bazu birača imali su HPS i NRS, posebice potonji čiju su listu najvećim dijelom činili državni činovnici. Komunisti, koji su nastupili pod imenom Nezavisnih radnika, izgubili su dio glasova, najvjerojatnije u korist HSS-a, što je često bio slučaj i na ranijim izborima. SDS je također u odnosu na ranije izbore izgubila dio glasova, što je vjerojatno bila posljedica spora unutar Orjune. Lista bivšeg gradonačelnika Ive Tartaglie nije osvojila dovoljan broj glasova kojom bi formirala vlast, što nam pokazuje da Tartaglia kao nestranačka osoba nije mogao uz sebe vezati veći dio birača. Novu su općinsku upravu naposljetku formirali HFSS, SDS i HSS, čiji je predstavnik Josip Berković imenovan za gradonačelnika. Time je Split i simbolički odbacio titulu „najjugoslavenskijeg grada“ koju su mu pristaše integralnog jugoslavenstva često pripisivale u prvim poslijeratnim godinama.

SUMMARY

1928 Split municipal county elections

After the assassinations in June 1928 of Stjepan Radić and other Croatian representatives in the National Assembly, Split Municipal Council, by majority vote, refused to take part in the coming Vidovdan celebration. Consequently, in July of the same year, the High Perfect (Veliki župan) dissolved Split Municipal Council and established a commissariat. New elections were scheduled for mid November and, immediately after, a fierce newspaper campaign was initiated all across the country, the central question being whether Split would finally gain 'Croatian' administration. The Croatian Peasant Party (HSS, Hrvatska seljačka stranka) won the elections and Josip Berković, one of the Party members, was named city mayor. This symbolically implied that Split discarded the title of the „most Yugoslav town“, which was how the proponents of the so – called 'integral Yugoslavism' referred to Split. However, less than

two months later, King Alexander dissolved the new Municipal Council and declared an open dictatorship. In addition, new County members were appointed by King Alexander.

Keywords: Split, political parties, Municipal Council, Municipal Council elections